

Богдан Гледовић

ДОПРИНОС ЈУГОСЛАВИЈЕ ПОБЕДИ НАД ФАШИЗМОМ

Ратни циљеви и освајање фашистичких држава до напада на Југославију

Нацистичка Немачка капитулирала је 9. маја 1945. У Берлину је између победника и побеђене Немачке потписан акт о безусловној, коначној и потпуној капитулацији хитлеровске Немачке — најјаче и најагресивније фашистичке силе у свету. Тиме је други светски рат у Европи био завршен. Престала је да постоји нацистичка Немачка, главна и ударна снага међународног империјализма. Њена држава је уништена, војска заробљена и интернирана у заробљеничке логоре, фашистички закони укинута, а фашистичке организације забрањене. Руководство фашистичке Немачке је похапшено, проглашено ратним злочинцима и стављено под међународни војни суд. Савезничке — антифашистичке снаге (совјетске, америчке, британске и француске) окупирале су и поделиле Немачку на четири окупационе зоне и завеле војноокупациону управу у Немачкој.

Капитулирала је, данле, Хитлерова фашистичка држава, најреакционарнија снага на свету, фашистички расни империјализам, заснован на насиљу, освајању туђих земаља, нељудским методама, расистичкој опсесији, тешким и масовним злочинима.

Међутим, окупљене немачко-фашистичке снаге из састава Групе армије „Е“ у западним деловима Словеније и Хрватске пружале су жесток отпор јединицама Југословенске армије, од 9. до 15. маја 1945. Тада је Група армија „Е“, јачине 300.000 војника с остацима квислиншких и контрареволуционарних усташких и четничких оружаных формација, капитулирала пред јединицама Југословенске армије. Тиме је завршен четворогодишњи народноослободилачки и револуционарни рат народа и народности Југославије.

Поводом 9. маја 1945, Дана победе, маршал Тито, врховни командант Југословенске армије, рекао је: „Наша борба почела је у Србији, и проширила се у тону четири године кроз све крајеве наше земље. Од Ђевђелије наше јединице водиле су борбу, гонећи непријатеља, и завршиле су је на аустријској граници. Кроз четири године сливали су се у јуначке редове наше нове армије синови свих народа Југославије. Сливали су се да би завршили своју борбу на обалама Јадрана, у Трсту, у Горици и на Сочи“.¹

Велика антифашистичка коалиција била је неимар победе над фашистичко-империјалистичком коалицијом и агресијом. Њену ничму чинио је Совјетски Савез са својом херојском Црвеном армијом, која је поразила најелитније и најмногбројније снаге хитлерове Немачке и њених савезника и сателита.

Други светски рат је настао као резултат све озбиљније и непремостиве кризе у међународним односима, као резултат друштвено-економских и политичких супротности у свету, које су се све јаче заоштравале између водећих капиталистичких и буржоаско-демократских држава (Енглеске и Француске) с једне стране и капиталистичких и агресивних фашистичких држава (Немачке, Јапана и Италије) с друге; као резултат супротности између свих капиталистичких држава и Совјетског Савеза, као прве социјалистичке државе у свету; као резултат све оштријих унутрашњих супротности, заоштравених односа и социјалних немира у свим капиталистичким земљама посебно, а нарочито у онима у којима су, услед слабости и подељености прогресивних и антифашистичких снага, победили фашистички и империјалистички режими, који су се убрзано припремали за светски оружану обрачун. Истовремено, други светски рат је и резултат промене у односу снага међу водећим капиталистичким државама у корист нацистичке Немачке, фашистичке Италије и Јапана, које су га изазвале и повеле.

Хитлера и Мусолинија су уздигле и довеле на власт најагресивније снаге финансијског капитала (банке, картели, трустови), милитаристички терор, полицијска тиранија, насилна тежња за освајањем туђих земаља и њиховим економским и политичким поробљавањем.

Ослањајући се на освајачку политику, немачки, италијански и јапански фашисти могли су да крше међународне уговоре, да уцењују и обмањују светску јавност, да прете и хишкају на рат, да освајају туђе територије, да уништавају тековине људске културе и цивилизације. Немачки фашисти су најпре у Немачкој физички ликвидирали преко два милиона Немаца, који се нису слагали с фашистичком политиком, чак и оне који се нису активно борили за спровођење Хитлерове фашистичке и завојевачке политике.

Нацистичка Немачка је отворено тежила да заведе фашистички поредак у целом свету. Немачки фашизам, тзв. „националсоцијализам“, повезао се ради тога с италијанским фашизмом и јапанским милитаризмом. Септембра 1939, три главне фашистичке државе — Немачка, Италија и Јапан — закључиле су Тројни пакт, коме су се као сателити придружиле Хортијева Мађарска, Антонескуова Румунија, Борисова Бугарска, Манерхајмова Финска, Франкова Шпанија и неке друге земље. Створена је фашистичка коалиција која је, предвођена нацистичком Немачком, повела други светски рат за успостављање своје хегемоније и фашистичке владавине у целом свету. И док је фашистичка Немачка тежила да уништи демократски и социјалистички систем и да наметне свету фашистички поредак, пре свега народима Европе и Средњег истока, дотле је Јапан своје освајачке претензије усмеравао на освајање азијског континента, у правцу Аустралије и Полинезије, колонијалних поседа Енглеске, Француске и америчких база на Тихом океану. Истовремено фашистичка Италија је своје освајачке аспирације усмеравала у правцу Средоземног мора, Балканског полуострва и дела Африке.

Нацистичка Немачка се руководила расистичком теоријом немачког империјализма, антикомунистичком, антисловенском, антисемитском и антидемократском политиком и праксом — паролама о светској мисији „немачке више расе“, „немачком животном простору“, „рушењу версајског система“, „новом европском поретку“ и слично. Па ипак, ратни циљеви нацистичке Немачке нису били за све народе и свуда једнаки. Хитлеровска Немачка није припремала исту судбину свим поробљеним народима и државама. Појединим државама додељивала је

статус сателита, док је друге уништавала као субјекте међународног права — Југославију, Чехословачку, Пољску и друге. Њен главни циљ је био уништење СССР-а — совјетске социјалистичке државе и њених народа.

Хитлер је поробљеним народима наметао различите режиме и услове окупације, почев од сателитског положаја до асимилације и масовног геноцида. Многи народи морали су бити асимилирани, а њихове највитаљније снаге физички уништене. Због тога су Руси, Срби, Пољаци, Словенци, Јевреји и други, одмах после окупације, били подвргнути масовном геноциду, док је за друге словенске народе, из тактичних разлога, иста судбина одлагана само за крај рата. Зато је Хитлер одредио да као репресалије за једног убијеног Немца у Пољској и окупираним деловима Совјетског Савеза буде стрељано 1.000 људи, у Србији 100, а у Норвешкој и Данској по два или три.

Фашистична Италија је тежила да обнови велику Римску Империју, која би обухватала читаво Средоземно море, Балканско полуострво, Северну Африку и Блиски исток. Погледи италијанског империјализма били су уперени на Грчку и Југославију, Албанију, Јадранско и Средоземно море, Суецки канал, Корзину, Гибралтар, Тангер, Малту, Кипар, Тунис и Ницу. То је био циљ фашистичке Италије, која је ушла у рат на страни хитлеровске Немачке.

И Хитлер и Мусолини, доласком на власт, пре свега, оштрицу борбе усредсредили су против комунистичких, социјалистичких и демократских партија и револуционарних синдиката. Они су побили или отерали у концентрационе логоре водеће и утицајне комунистичке, радничке, социјалистичке и демократске личности. Тако су обезглављене радничке и демократске снаге постајале плен фашистичке идеологије и тоталитарне полицијско-милитаристичке тираније.

Други светски рат је почео само двадесет година после завршетка првог светског рата. То се догодило кад је фашистичка Немачка, нао високо развијена и најагресивнија капиталистичка држава, са својим савезницима и сателитима, кренула у освајање света, у покоривање народа и држава. Међутим, тај поход не би био могућ да Хитлер и Мусолини, у остваривању својих мрачних циљева, нису нашли низ савезника и саучесника у другим земљама, да се западне капиталистичке државе (Енглеска и Француска) нису заносиле илузијама да се попуштањем пред Хитлеровим и Мусолинијевим захтевима може избећи општи светски рат и њихово увлачење у рат, да ће се агресија фашистичких земаља каналисати само према СССР-у и земљама југоисточне Европе. Због тога је убрзо после освајања Етиопије (1935—1936), догађаја у Шпанији, где су Хитлер и Мусолини неометано и оружано интервенисали у корист фашистичког генерала Франка (1936—1939), анексије Аустрије (1939), разбијања и окупације Чехословачке (1938—1939), окупације Албаније (1939), дошло до фашистичког напада на друге земље и до избујања другог светског рата — 1. септембра 1939. године — немачким нападом на Пољску.

У рат су, тада, увучене Француска и Велика Британија. Оне су биле доведене у ситуацију да од фашистичке агресије бране не само своје колонијално царство него и сопствену националну и државну egzистенцију. Убрзо после окупације Пољске, већ 1940, дошло је до немачке фашистичке агресије на Данску, Норвешку, Белгију, Холандију, Луксембург и Француску, а затим 1941. на Југославију и Грчку.

Хитлеровска Немачка је само за неколико месеци прегазила низ европских капиталистичких држава, чије су одбрамбене снаге озбиљно поткопали реакционарни и петоклонашки режими. Нацистичка Немачка је, после тога, 22. јуна 1941, напала Совјетски Савез — главну и непремостиву препреку немачком империјализму на путу на светском господству. Одмах после напада на Совјетски Савез, дошло је до новог распореда и регруписања слободољубивих и антихитлеровских снага и до стварања велике антифашистичке коалиције, у којој су присудну улогу имали Совјетски Савез, Сједињене Америчке Државе и Велика Британија.

Велика антифашистичка коалиција окупила је демократске, националне, ослободилачке, револуционарне, антифашистичке и прогресивне снаге света, многе државнике, јавне и културне раднике — без обзира на идеолошка, политичка и друга опредељења, на разлике и супротности које су с тим биле повезане.

Ове снаге су могле да се успешно боре и сарађују јер их је уједињавао један јединствени фронт, јединствен интерес и јединствена заједничка опасност — безобзирна немачка, италијанска и јапанска фашистичка агресија и тиранија.

Тако је други светски рат, с обзиром на узроке, садржај и резултате с гледишта антифашистичке коалиције, имао прогресиван, антиимперијалистички, ослободилачки, одбрамбени и праведан карактер.

Народи Југославије, под руководством Комунистичке партије Југославије и маршала Тита, дали су огроман допринос заједничкој победи велике антифашистичке коалиције и слободољубивих народа у другом светском рату. Они су више од четири године водили рат за национално и социјално ослобођење против фашистичке Немачке, Италије, Бугарске, Мађарске и сопствених квислиншких и контрареволуционарних снага. Они су масовним учешћем у народноослободилачком и револуционарном рату створили своју ослободилачку и револуционарну војску, револуционарну власт и нову Југославију. Истрајношћу бораца Народноослободилачке војске Југославије, који су издржали највеће тешкоће и искушења, они су победили, исписавши најсветлије странице своје историје и стекавши велики углед и признање у свету.

Тако се Југославија, под руководством Комунистичке партије Југославије, на позорници збивања другог светског рата, одмах после априлског рата 1941, поново и брзо јавила као нова ратујућа снага међу земљама Велике антифашистичке коалиције, као нова Југославија, створана у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији од 1941. до 1945. године. Југославија је, као таква, отворила ново југословенско ратиште у Европи, на којем је од 1941. до 1945. године везивала 30 до 55 окупаторских и квислиншких дивизија, наносећи им велике губитке у људству и материјалу.

Напад на Југославију, окупација и подела

Настојања хитлеровске Немачке да Краљевину Југославију, попут Мађарске, Бугарске и Румуније, укључи у фашистички Тројни пакт, нису успели. На поступак владе Цветковић—Мачек, изражен потписивањем протокола о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту 25. марта 1941, народи Југославије одговорили су енергичним отпором 27. марта, који у њиховој историји представља светао и историјски догађај и који је довео до обарања режима намесника кнеза Павла и владе Цветко-

вић—Мачен—Куловец. Политика Комунистичке партије Југославије против капитулације и Тројног панта имала је велики значај за развијање патриотског, борбеног и антифашистичког расположења народа и за покретање и развој народноослободилачког и револуционарног рата против фашистичких окупатора и домаћих издајника.

Без објаве рата, Југославију је 6. априла напало 50 немачких, италијанских и мађарских фашистичких дивизија (укупно 870.000 војника и 1.500 авиона). Југославија је тада имала 31 дивизију (око 600.000 војника и 415 авиона). Већ 17. априла регуларна војска Краљевине Југославије, инфериорна у сваком погледу, затрована сепаратизмом, национализмом и шовинизмом, оптерећена тешким друштвеним кризама и проблемима, незадовољна, деморалисана, већим делом капитулантски расположена, била је у фронталном ратовању брзо и потпуно поражена од надмоћних немачких, италијанских и мађарских оружаних снага, а Југославија окупирана и подељена између Немачке, Италије и њихових сателита, фашистичке Мађарске и Бугарске. Преко 340.000 југословенских војника и официра, углавном Срба, одведено је у заробљеништво.

Иако је југословенски отпор у априлском рату 1941. године кратко и симболично трајао (6 — 17. априла), он је ипак значајан. Принудио је нацистичку Немачку да планирани напад на Совјетски Савез одгоди за шест недеља (од 15. маја на 22. јун 1941), што је било од великог значаја за Црвену армију. Југославија се, дакле, већ тада нашла на страни антифашистичких земаља и слободољубивих народа и дала почетни и знајачан допринос заједничкој борби слободољубивих народа против фашистичко-империјалистичке агресије и сурове окупаторске тираније. Комунисти су били у првим борбеним редовима против фашистичких агресора и окупатора.

Подела југословенске територије између земаља агресора извршена је према Хитлеровим смерницама од 24. априла. Србију и Банат окупирала је Немачка, предавши делове југоисточне Србије Бугарској. Тако је Србија сведена у границе које је имала пре берлинског конгреса 1878. године. Словенија је подељена између Немачке, Италије и Мађарске. Италија је окупирала Црну Гору, већи део Санџака, Косово и Метохију, анектирала већи део Далмације, Бону Которску и Хрватско приморје. Македонију су поделиле и окупирале Италија и Бугарска. Мађарска је окупирала Међумурје, Прекомурје, Бачку и Барању. Немачка и Италија створиле су усташку „Независну Државу Хрватску“ од већег дела Хрватске, Босне и Херцеговине и Срема. Немачко окупационо подручје обухватало је површину од 128.000 км² са око 10.000.000 становника, италијанско преко 80.000 км² са 4.000.000 становника, бугарско 28.230 км² и 1.260.000 становника и мађарско 11.600 км² и 1.145.000 становника. У Београду је 29. априла немачки окупатор образовао тзв. номесарску управу Милана Аћимовића, коју је 29. августа заменио квислиншном владом Милана Недића. У Црној Гори италијански окупатор је са сепаратистичким и квислиншким вођством Федералистичке странке формирао тзв. Црногорски сабор, који је 12. јула прогласио стварање квислиншке „Независне Црне Горе у оквиру фашистичке Италије“, што се није остварило захваљујући устанку црногорског народа, 13. јула 1941. године. И у осталим деловима Југославије фашистички окупатори су стварали квислиншке организације и појачавали мобилизацију квислинга у фашистичке оружане снаге, нарочито тзв. фолксдојчера међу немачком националном мањином у Војводини.

Разбијање и окупацију Југославије, што су прокламовали и реализовали Хитлер и Мусолини, у Југославији су прихватили њихови агенти, сарадници и сателити: Анте Павелић, Секуле Дрљевић, Ванча Михаилов, Милан Недић, Димитрије Љотић, Марко Натлачен, Лео Рупник, Осман Куленовић и све антијугословенске, националистичко-шовинистичке и сепаратистичке снаге.

Фашистички окупатори су се и у Југославији руководили расистичким концепцијама и завојевачким ратним циљевима. Они су се максимално користили постојећим националним, верским, класним и политичким супротностима у Југославији, а пре свега националистичко-шовинистичким и реакционарним снагама хрватске, српске, муслиманске, словеначке, црногорске, македонске, мађарске и албанске буржоазије, које су им се стављале у службу, усвајале и примењивале фашистичке теорије геноцида према Србима, Јеврејима, Словенцима, Муслиманима и др. Остварење фашистичких и квислиншких планова о унуштењу југословенских народа зависило је, међутим, од реалних могућности и односа снага у току рата, од успеха народноослободилачког рата и револуције југословенских народа и народности, стања на совјетско-немачком фронту и другим савезничким фронтovima.

Устанак 1941. године

Народи Југославије нису били против заједничке југословенске државе, већ против класног и политичког угњетавања, националне и социјалне неравноправности и капиталистичке експлоатације коју им је наметала владајућа југословенска буржоазија и монархија, уз сарадњу капиталиста и велепоседника свих југословенских народа и народности, јер је и служила интересима свих њих.

Комунистичка партија Југославије била је зрела, прекаљена, смела и даленовида револуционарна партија лењинског типа, с одређеном општејугословенском политиком и револуционарном линијом. Она је организовала народноослободилачки рат и револуцију и довела их до коначне победе. Била је повезана с народом. Знала је да одреди одговарајућу стратегију, тактику и циљеве борбе. Због тога је и пре фашистичке инвазије на Чехословачку, Пољску и друге земље осуђивала фашистички режим, разобличавала империјалистичку политику фашистичних држава, указивала на непосредну опасност од нацистичке Немачке, фашистичке Италије и њихових савезника и сателита по независност и територијални интегритет Југославије, па је и пре фашистичког напада на Југославију захтевала да се земља организује за одбрану. У данима априлског рата 1941. залагала се за одбрану независности и интегритета Југославије, док је владајућа буржоазија, практички без борбе, предала земљу агресору.

У Резолуцији од децембра 1938. године Централни комитет КПЈ је истицао да је основни задатак КПЈ „у овом часу покренути и организовати све народе Југославије за одбрану недељивости и независности земље, против немачких и италијанских фашистичких агресора и њихових помагача“. Одмах после V земаљске конференције КПЈ (одржане у Загребу 1940) при свим централним и покрајинским комитетима Комунистичке партије Југославије образоване су војне комисије. У данима слома бивше југословенске државе, Централни комитет Комунистичке партије Југославије, на седници од 10. априла 1941, образовао је Војни комитет, с Јосипом Брозом Титом на челу, за руковођење припремама оружане борбе против окупатора, а 15. априла објавио је про-

глас народима Југославије о узроцима пораза војске и државе, осудио окупацију и разбијање Југославије, позивајући их на даљи отпор агресору и најављујући већ тада оружану борбу против фашистичких освајача да би се створила „на истинској независности свих народа Југославије слободна братска заједница“.² Убрзо после тога, у Загребу је почетком маја 1941. одржано Мајско саветовање Комунистичке партије Југославије, на којем је закључено да је главни задатак комуниста организовање оружане борбе против фашистичких окупатора. На том саветовању је постављена војна и политичка платформа оружаног устанка с далекосежним ослободилачким и револуционарним циљевима. У мају и јуну створени су војни комитети и комисије при партијским комитетима Комунистичке партије Југославије који су радили на војним припремама за оружану борбу против окупатора. С првим данима окупације, све снаге КПЈ оријентисане су, дакле, на политичко-партијске и војне припреме за организовање и покретање народноослободилачне и револуционарне борбе. Тако је Централни комитет Комунистичке партије Југославије прихватио највећу одговорност да народе Југославије поведе у неравну борбу за национално и социјално ослобођење. Само такав програм и одлучност Централног комитета и чланова КПЈ изражавали су истински интерес и тежњу свих народа и народности Југославије.

Водећа мисао Комунистичке партије Југославије била је да Југославија може бити поново успостављена као слободна и независна држава, ако у њој радничка класа и сви радни људи буду слободни, ако у њој сви народи и народности буду равноправни.

Повољни објективни и међународни услови за оружану ослободилачку борбу поробљених народа Европе настали су 22. јуна 1941, кад је хитлеровска Немачка са својим савезницима и сателитима напала на Совјетски Савез, када је настао преломни тренутак у међународној и војно-политичкој ситуацији и у односу ратујућих снага у свету. Главнина фашистичких оружаних снага анганована је у рату против СССР-а. Отворена је перспектива победе над фашизмом. Истога дана, у Београду је Политбиро Централног комитета Комунистичке партије Југославије разматрао новонасталу ситуацију и решио „да ЦК КПЈ, као и остали централни и покрајински комитети издају прогласе народу с позивом на оружану борбу, на свеопшти народни устанак“.³ Централни комитет Комунистичке партије Југославије је 22. јуна издао проглас народима Југославије, позивајући их на оружану борбу против окупатора и домаћих издајника и истичући да је то заједничка борба народа Совјетског Савеза и народа Југославије. Централни комитет КПЈ је 27. јуна 1941. формирао Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије (НОПОЈ) и дужност команданта поверио генералном секретару Комунистичке партије Југославије Јосипу Броз Титу. Политбиро Централног комитета Комунистичке партије Југославије, на седници 4. јула 1941. у Београду, донео је историјску одлуку о дизању оружаног устанка против окупатора и домаћих издајника, а 12. јула Централни комитет КПЈ упутио је проглас народима Југославије, позивајући их на оружани устанак. Решено је да основна форма народноослободилачке борбе буде партизански рат, да се од саботажна и диверзија пређе на општенародни устанак.

На овом састанку учествовали су Јосип Броз Тито, Александар Ранковић, Милован Ђилас, Иван Милутиновић, Сретен Жујовић, Светозар Вунмановић и Иво Лола Рибар. Тада је формиран и Главни штаб

народноослободилачких партизанских одреда Србије, у који су ушли командант Сретен Жујовић и чланови Родољуб Чолановић, Бранко Крсмановић, Филип Кљајић и Никола Груловић.

Тито је почетком августа 1941. године израдио упутство о формирању и задацима партизанских одреда Југославије, разрадио и формулисао основне поставке стратегије и тактике у народноослободилачком и револуционарном рату, стратегије и тактике партизанских одреда и партизанског ратовања, с перспективом стварања већих и регуларних војних јединица и прерастања народног устанка у свенародни и победоносни рат с ослободилачким и револуционарним циљевима.⁴

У јулу 1941. Комунистичка партија Југославија имала је 12.000 чланова Партије и 30.000 чланова Савеза комунистичке омладине Југославије. Они су били спремни за извршење свих задатака које им је постављао ослободилачки и револуционарни рат.

Оружана народноослободилачка борба против окупатора и домаћих издајника добила је већ у јулу 1941. карактер нагорног устанка — у Србији (7. јула), у Црној Гори (13. јула), у Словенији (22. јула), у Хрватској (27. јула), у Босни и Херцеговини (27. јула) и у Македонији (11. октобра).

Народи Југославије су, према томе, већ у јулу 1941. објавили отворен рат немачкој, италијанској, мађарској и бугарској фашистичкој и окупаторској војсци и квислиншким формацијама. Непријатељске снаге су се у то време састојале од 4 немачке, 12. италијанских и 2 бугарске дивизије, 12. мађарских и бугарских бригада, око 20 самосталних пунова, 100 полицијских батаљона и 5 квислиншких НДХ дивизија — укупно преко 400.000 војника.⁵

Војни и политички, морални и психолошки резултати оружаног устанка били су врло значајни. У Југославији су, као војне формације, настали партизански одреди различите јачине, од десетине до неколико стотина и хиљада бораца. Већи одреди су у свом саставу имали батаљоне, чете, водове и десетине. Готово у свим овим јединицама образоване су организације Комунистичке партије и Савеза комунистичке омладине Југославије.

Други батаљон Посавског партизанског одреда 4. X 1941.

ЈЕДИНИЦА	Број бораца и старешина	З а н и м а њ е			Н а о р у ж а њ е				
		радника	сељака	интелек- туалаца	пушка	пиштоља	пушком- граљеза	ручних баџача	метака за пушке и митраље
1. Штаб батаљона	10	2	5	3					
2. 1. чета	157	53	97	7			3		
3. 2. чета	102	37	59	6			3		
4. 3. чета	159	63	88	8			2		
5. 4. чета	71	41	28	2			2		
6. УКУПНО	499	196	266	26	480	25	10	185	3.500

Батаљон је 16. X 1941. имао 655 бораца, 650 пушана, 9 пушкомитраљеза, 30 пиштоља, 237 ручних бомби, 35.000 метана. Штаб батаљона су сачињавали: командант, заменик, политички комесар, заменик, интендант и референт санитета. Штаб је имао и 2—4 курира.

Одред је формиран 31. VII 1941. Тада је имао три чете са 150 бораца, у августу 380, у септембру 4 батаљона и 1.500 а у октобру 3.000 бораца.

Командант батаљона Миладин Ивановић, политички комесар Љуба Илић.

Тито је 23. августа 1941. послао следећи телеграм Извршном комитету Комунистичке интернационале:

„Партизанске борбе у Србији примају све више облик народног устанка. Нијемци држе само веће градове, а села и мања мјеста су под контролом партизана. Партизани смјењују општинске управе, спаљују пореске, војно-обвешничке и друге спискове и стварају се народни комитети као власт. Под вођством КП, у партизанске одреде ступају и присталице земљорадника и других партија.

У многим мјестима воде се жестоке борбе са Нијемцима и домаћим фашистима. Код Умке је борба трајала око два дана. Нијемци су употребљавали и авионе.

Нијемци врше ужасан терор. Од бијеса вјешају по жељезничким станицама људе и остављају их да висе да би застрашили народ. Ефенат је обратан. Партизани нападају и руше жељезничке пруге и друге објекте. Жељезничко особље оставља возове и бјежи од страха.

У Београд су дошла још три њемачка пука као појачање. Сада се налази у Србији око шест дивизија Нијемаца.

Наоружавање путем разоружавања жандарма и Нијемаца иде доста споро. Главна сметња масовном устанку јесте помањкање оружја.

У Босни се устанак народа шири и борба се води у многим мјестима са усташама Павелића, Нијемцима и Талијанима.

Масовни устанак Срба у Босни и Херцеговини, Лици и на Кордуну због страховитог звјерства Павелићевих усташа забринуо је Нијемце и Талијане, па су наредили у многим мјестима разоружање Павелићевих усташа и позвали народ да се врати из шуме. Усташе су само око Санског Моста поубијале око хиљаду жена, дјеце и старца. Села Омарсна и Пискавица потпуно су истријебили. На стотине тијела мртвих и рањених сељана бацале су у јаме и затрпавале.

Талијани су поново окупирали Дубровник и шаљу војску даље у Хрватску да окупира главна мјеста, јер се показало да је Павелић са својом хордом немоћан да изађе на крај са партизанима. У Босну су кренуле веће снаге и њемачке војске.

Црну Гору још увијек држи наша војска у рукама, али су Талијани убацили у борбу велике снаге. Побуњени сељаци који бјеже у шуме, одмах су прихваћени од наших партизана и организовани у војне формације.

Сви штабови и командири партизанских одреда у читавој Југославији стоје у непрекидној вези са Главним штабом партизан-

ских одреда Југославије, којим руководи Валтер. Главни штаб издаје недељно свој „Билтен“ (штампан) за партизане.

Питање оружја је за нас најважније. Молимо да нам одговорите да ли је могуће добили оружје од вас. Ми ћемо јавити гдје га треба бацити и у које вријеме.

Ми припремамо стварање Народног комитета ослобођења у који ће ући познати представници разних демократских струја заједно са нашим људима. То ће бити неке врсте народна централна власт. Издаће свој проглас народу са позивом на општу борбу. Имена ћемо касније јавити. Комитет ће бити нелегалан.
Београд, 23. августа 1941. Валтер (Тито)^{6а}

Окупаторским и квислиншким снагама нанети су велики губици у живој сили и ратној техници, посебно у престижу у времену када су фашистичка Немачка и Италија биле на врхунцу своје војне моћи и ратних освајања. У лето и јесен 1941. ослобођено је око 40 градова, међу којима: Крупањ, Ариље, Нова Варош, Ужице, Чачан, Ужичка Пожега, Бајина Башта, Горњи Милановац, Ивањица, Новијача, Лозница, Гуча, Чајетина, Љубовија, Врњачка Бања, Рашна, Власотинце, Голубац, Петровац, Вирпазар, Андријевица, Мојковац, Беране, Даниловград, Колашин, Бијело Поље, Грахово, Шавник, Жабљак, Дрвар, Мркоњић—Град, Босанско Грахово, Гламоч, Босанска Костајница, Сребреница, Рогатица, Добој, Власеница, Автовац, Срб, Доњи Лапац и други.

У Београду, Загребу, чубљани, Нишу, Крагујевцу, Земуну, Сарајеву, Цетињу, Скопљу, Прилепу, Сплиту, Шибенику, Карловцу, Сиску, Мостару, Никшићу, Берану и другим окупираним градовима илегалне оружане снаге вршиле су атентате на окупаторске и квислиншке војнике и официре и на вође окупационе и квислиншке власти, изводиле саботаже у фабрикама и радионицама и уништавале комуникације, аутогараже и слагалишта ратног материјала.

У лето и јесен 1941. у Југославији је било око 70.000 наоружаних бараца који су везивали преко 500.000 непријатељских војника. Ослобођена територија обухватала је простране области у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској и Словенији. У то време створени су први партизански одреди у Македонији, а оружани устанак македонског народа против бугарског фашистичког окупатора почео је 11. октобра 1941. Тако је већ 1941. године југословенски партизански рат, као основна форма народноослободилачке борбе, прерастао у свенародни оружани устанак, прави ослободилачки и револуционарни рат против фашистичких окупатора, националне издаје и контрареволуције.

Ослобођено Ужице (Титово Ужице) постало је центар југословенског ослободилачког рата и револуције, седиште Централног комитета Комунистичке партије Југославије и Врховног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије. У Ужицу је фабрика оружја произвела у јесен 1941. године 21.040 пушана и веће количине пушчане муниције. Ту су штампани орган КПЈ **Борба**, **Билтен Врховног штаба**, **Ужичке вести**, формиран је Главни народноослободилачки одбор Србије, прослављена 24-годишњица Велике октобарске социјалистичке револуције, одржана војна парада и велики народни збор. Слободна територија у западној Србији и Шумадији названа је Ужичком републиком. Јединствена слободна територија у Србији, Црној Гори, Санџану и источној Босни износила је око 50.000 км². Слободне територије постојале су и у западној Босни, Хрватској, Херцеговини и Словенији.

„Слободна територија у западној Србији“ — како истиче Тито — „имала је огроман значај и у војном, и у моралном, и у политичком погледу за читаву Југославију. Ту се почела рађати наша Народна армија, ту се родила наша народна власт. Али се на тој слободној територији још 1941. године одиграо главни и рјешавајући суноб између оружаних револуционарних снага народа и оружаних реакционарних (четничких) снага монархије и бивше владајуће класе“.

Тано је устанак у Србији по свом карактеру, току, степену развитка и епохалном резултату био изванредно значајан за покретање, развој и карактер ослободилачког и револуционарног рата у свим покрајинама и областима Југославије.

На слободним територијама је укинута окупаторска и нвислиншка власт и створена нова, народна и револуционарна власт у виду народноослободилачких одбора (НОО). Мрежа сеоских, општинских, градских, среских и окружних народноослободилачких одбора, бираних слободно и непосредно на зборовима народа, простирала се на читавој слободној територији Југославије, која је 1941. обухватала око 100.000 км². У Србији је 17. новембра конституисан Главни народноослободилачки одбор Србије, у Словенији 17. септембра основан је Словеначни народноослободилачки одбор, док је у Црној Гори 8. фебруара 1942. образован Народноослободилачки одбор за Црну Гору и Бону.

Главни НОО Србије представљао је прву ослободилачку, уставничку и револуционарну владу у Југославији и у окупираној Европи. Главни НОО за Србију имао је овај састав: председник Драгојло Дудић, секретар Петар Стамболић, повереници за трговину Никола Груловић, за финансије Митар Банић, за просвету и културу Јован Поповић и Митра Митровић, за саобраћај Милентије Поповић, за здравље и снабдевање Мирно Томић и члан одбора Јусуф Тулић.

У Столицама, крај Крупња, под руководством Врховног команданта Тита, одржано је 26. септембра 1941. Војно-политичко саветовање Главног штаба партизанских одреда Југославије с представницима партизанских одреда Србије, Хрватске, Словеније, Црне Горе, Босне и Херцеговине и најближим командантима Партизанских одреда Србије. Оно је имало велики значај за даљи развој народноослободилачког рата и револуције у целој Југославији. На Саветовању су утврђени принципи војне и политичке организације НОБ, разрађен стратегијски план борбе за читаву Југославију, утврђена формација и органибациона структура партизанских одреда, укинута дотадашњи различити називи за устаничке јединице, утврђен систем командовања и руковођења. Главни штаб Партизанских одреда Југославије добио је нов назив Врховни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије. Решено је да се одмах формирају главни штабови партизанских одреда Србије, Хрватске, Словеније, Црне Горе, Македоније, Босне и Херцеговине. Израђен је план стварања нових и проширења постојећих слободних територија и донет низ веома важних војних и политичких одлука у погледу војне и политичке организације и руковођења операцијама партизанских одреда, стварање народноослободилачких одбора, народног ослободилачког фронта, масовних антифашистичких и политичких организација, које су имале огроман значај за развој и победу народноослободилачке борбе и револуције у Југославији.

На саветовању су учествовали Јосип Броз Тито, Александар Ранковић, Иван Милутиновић, Сретен Жујовић, Иво Лола Рибар, Светозар Вунмановић, Франц Лескошек, Миха Маринно, Раде Кончар, Владо По-

повић, Родољуб Чолаковић, Коча Поповић, Драгојло Дудић, Милош Милић, Филип Кљајић, Слободан Принцип, Здравко Јовановић и Небојша Јерковић.

Народи Југославије су тако створили ново ратиште у поробљеној Европи, док су се на совјетско-немачком фронту водиле велике и судбоносне операције, нарочито **московска битка**. Немачка окупациона управа у Србији извештавала је Берлин да са српским народом не може изићи на крај и истицала: „Понушавали смо свим средствима, наговарали смо, говорили, претили, али ништа не помаже. Сви наши понушаји да се народ одвоји од комуниста пропали су. Комунистима је успело да око своје пароле онупе већину народа. Позиције партизана у шумама су такве да је, тако рећи, немогуће погодити их у срце. Не помаже ни појачана пропаганда која говори о томе да боншевицима иде на фронту рђаво. Добијам тисак да ни вест о капитулацији Совјетског Савеза не би довела до капитулације ових бандита, који су жиливи као ђаволи. Осим тога, њихова организација је изврсна. Она би могла бити класичан пример најбоље тајне организације. Многи би могли од њих да уче, па чан и Пољаци, који су доста вешти таквој борби“⁹ Слични су били извештаји команданата италијанских, бугарских и мађарских окупационих трупа и функционера окупационих власти. Ускоро је из Берлина стигла општа опомена окупационој управи у Србији: „**Нама је данас мир на Балкану потребан више него инад. Ми га морамо постићи, па макар и уз највеће жртве. У овој области се испољавају све новији проблеми који изиснују мир и ред, а догађаји у Југославији врло рђаво утичу на друге балканске земље**“.⁹

Окупациони комитети у Југославији тражили су појачање у људству и ратној техници од својих команди и влада у Берлину, Риму и Софији. Истовремено, по наредби немачке Врховне команде да се за сваког погинулог немачког војника стреља 100, а за рањеног 50 Срба, извршени су масовни злочини над српским народом:¹⁰ у Мачви, Крагујевцу, Краљеву и другим крајевима устаничке Србије. Само у Крагујевцу и непосредној околини 21. октобра стрељано је 7.300 људи, међу којима и ђаци и професори Крагујевачке гимназије. Немци су у Србији од августа до децембра 1941. године стрељали 44.036 људи. Масовна хапшења, стрељања, денационализација, депортовање становништва у концентracионе логоре и на присилан рад у Немачку и расељавања извршена су и у Босни и Херцеговини, Хрватској, Словенији, Црној Гори и Македонији. При томе је 15.000 Словенаца пресељено у Србију.

Италијански гувернер у Црној Гори и Санџану, армијски генерал Алесандро Пирцио Бироли истицао је да је мисија италијанске војске у Југославији исто тако важна као и фашистичких трупа на фронту против Совјетског Савеза, наглашавајући да Црногорци „**одбијају нашу римску цивилизацију**“ и „**да мрзе супериорност италијанске расе и идеале фашизма**“. Он је своје окупационе трупе упозоравао: „**Немајте поверења у оне који су око вас. Запамтите да је непријатељ свуда: пролазник кога сретнете и који вас поздравља, жена коју приђете, домаћин који вас угости, гостионичар који вам продаје чашу вина. Чувајте се и ћутите!**“ Он је, такође, извештавао Рим да „**држати Црногорце у покорности значи исто што и орати море, данле илузију**“.¹¹ А 12. јануара 1942. године наредио да се за једног убијеног или рањеног италијанског официра стреља 50 цивила, а за једног убијеног или рањеног подофицира или војника 10 цивила.¹²

Поводом погрома мађарског фашистичног окупатора над српским народом у Бачној и Барањи, истакнути мађарски народни посланик Ендре Бајчин Жилински, у меморандуму упућеном 4. фебруара 1942. мађарском фашистичком регенту Хортију, истицао је: „**На жалост, на појединим местима мађарске трупе починиле су сувишна крвопролића. За време запоседања Бачне, према рачуну озбиљних очевидаца, међу тамошњим Словенима пало је као жртва оно 8.350 људи. Отворен и званичан погром, без дизања оптужбе и са искључењем одбране, масовно убијање великог стила, може историја Мађарске да забележи јануара 1942. године.**“¹³

Под утиском устанка у Србији 1941, немачки фашистички журналиста В. Грубер је писао: „**Србија и даље ври. Врење и даље расте. Посјетио сам неке предјеле Мачве и нека мјеста у Србији. Наше трупе су немилосрдно интервенирале и свуда сијале праву пустош и смрт, онако нано то заслужује српски народ, јер морамо признати — шумски људи нису усамљени. Иза њих стоји скоро цјелокупни српски народ, који их свестрано помаже. Нинанав терор неће Србе одвратити од пута којим су пошли. Исто оно што је учињено са Шапцем биће учињено и с другим мјестима, али Срби ће наставити да се боре. Наша анција изазива све веће куљање у шуму, а у шуми смо ми, тако рећи, немоћни.**“¹⁴

О устанку у Црној Гори, италијански министар спољних послова гроф Галеацо Ћано је писао: „**Црногорски устанак се шири и добија све веће размјере. Над ствар не би имала дубоко и горно значење, била би смијешна, јер заправо данас се рат води између Италије и Црне Горе. Надајмо се да нећемо бити присиљени да тражимо помоћ од Нијемаца.**“¹⁵

Скоро истовремено, немачки виши војни архивски саветник Ернест Висхаупт, писао је, поред осталог, о устанку у Југославији: „Немир се ширио преко цијеле земље. Ускоро се показало да се у овом старом вјетромету Европе, и с ове и с оне стране Дрине, не ради само о локалним појединачним хајдучким бандама, него о почетку устаничког покрета.“¹⁶

Војни, политички, морални и психолошки резултати и размере југословенског устанка имали су велики одјек у Европи — у редовима непријатеља и Савезника. Они су озбиљно угрозили позиције фашистичких окупатора у Југославији. Италија није могла са југословенског ратишта одвојити ни једну дивизију за Источни фронт. У Совјетском Савезу је често истицано да су на југословенском ратишту везане велике снаге фашистичких освајача које су биле неопходне за Источни фронт. Стаљин је 7. марта 1944. године истицао да је херојсна борба братских југословенских народа и њихове славне Народноослободилачке војске против немачког освајача „**пример који надахњује све поробљене народе Европе**“,¹⁷ дон је на прослави Велике октобарске социјалистичке револуције 1941. године маршал Клемент Ворошилов поручивао: „Доћи ће ускоро време када ће се сви поробљени народи дићи под партизанском заставом, као што су то учинили југословенски партизани.“¹⁸ „Међу свим словенским и несловенским народима“ — говорио је В. Молотов — „Југославија заузима славно место херојског борца у редовима антихитлеровске коалиције. При томе је познато да је баш Југославија поднела огромну тежину немачке и италијанске окупације и дала огромне жртве у борби против нашег заједничког непријатеља.“^{18a}

Због тога су Немачка и Италија са квислинзима, у лето и јесен 1941, предузеле замашне операције да би угушиле устанак. У Југославију су пребачене нове дивизије из окупираних европских земаља. За извршење тога задатка Немци су у Србији ангажовали 6 дивизија оперативне војске, бугарске окупационе трупе, усташко-домобранске снаге и домаће издајнике. Италијани су у Црној Гори држали 6 дивизија, у осталим крајевима Југославије прено 10 окупаторских и квислиншких дивизија, док су, истовремено, Немци и Италијани у Африци имали тада укупно 8 дивизија. Од тада па надаље, стално је растао број немачких, италијанских, бугарских, мађарских окупаторских дивизија и других трупа у Југославији. Фашистичким трупама дат је задатак да интернирају све мушкарце, а у неким случајевима и целокупно становништво. Италијанска врховна команда је 14. јула 1941. наредила команданту 9. армије да са својим трупама угуши устанак у Црној Гори. Убрзо је главнина италијанских дивизија пребачена из Албаније и током јула и августа 1941. предузета је велика офанзива да би се угушио устанак у Црној Гори и Санџаку. Окупаторске трупе су реокупирале ослобођене градове, али нису угушиле оружану борбу народа у Црној Гори и Санџаку.

Хитлер је 16. септембра 1941. издао наредбу заповеднику оружаних снага Југоистона генерал-фелдмаршалу Билхелму фон Листу да угуши устанак у Југославији, а пре свега у Србији. Усмеравајући главни удар против устанка у Србији, немачка Врховна команда је у Србију пребацила немачку 113. дивизију с Источног фронта, немачку 342. дивизију из Француске и снаге до једне немачке дивизије из Грчке, које су, с авијацијом и тенковима, уз помоћ немачких дивизија до тада стационираних у Србији (704, 714, 717, 718) и квислиншким снагама (од око 70.000 војника), у јесен предузеле велику офанзиву против устанка у Србији. Ове непријатељске формације принудиле су главнину партизанских снага у западној Србији и Шумадији да се са Централним комитетом КПЈ и Врховним штабом, почетком децембра 1941, повуку у Санџак. Ту је постојећа слободна територија проширена, а партизанске снаге које су се повукле из Србије, после реорганизације ушле су у састав 1. и 2. пролетерске народноослободилачке ударне бригаде, као и оне које су из Санџака враћене у Србију да наставе оружану борбу.

Нова Варош и пријеполска и прибојска околина (на десној страни Лима) биле су центар слободне територије у Санџаку, где су ЦК КПЈ и Врховни штаб донели неколико веома важних одлука од далекосежног значаја за даљи развој ослободилачког рата и револуције народа и народности Југославије. На састанку у селу Дренови, код Пријепоља, 7. децембра 1941, Политбиро ЦК КПЈ и Врховни штаб, под Титовим руководством, донели су одлуку о формирању 1. пролетерске бригаде и у Санџаку одредили батаљоне који су одмаршовали у Рудо, где је и формирана бригада. Истовремено, Политбиро ЦК КПЈ и Врховни штаб, с Титом на челу, у Дренови су донели одлуку да се после формирања 1. пролетерске бригаде образује „више пролетерских бригада у разним покрајинама (Југославије) које ће бити способне извршити све задатке који се стављају (не само) данас пред нас него и у другој етапи борбе.“¹⁹ Тако су Централни комитет КПЈ и Врховни штаб НОПО Југославије после Војно-политичког саветовања у Столицама (на територији Ужичке републике) донели у Дренови (на слободној територији Санџака) изванредно значајну и историјску одлуку о стварању нових и виших облика војне организације — пролетерских бригада —

способних за покретна и маневарска борбена и политична дејства против окупатора, националне издаје и контрареволуције у свим крајевима Југославије.

На састанку у Дренови учествовали су: Тито, Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Сретен Жујовић, Милован Ђилас, Иво Лола Рибар, Филип Кљајић (члан Главног штаба НОПО Србије) и Рифат Бурџовић (секретар Обласног комитета КПЈ за Санџан).

Окупатори и квислинзи предузимали су у исто време офанзивне операције против устаничких партизанских снага у Босни и Херцеговини, Хрватској, Словенији и Војводини. И поред равничарског земљишта и јаних непријатељских гарнизона, у Срему се од првих устаничких дана развијао снажан народноослободилачки покрет. С друге стране, у Југославији је текао процес формирања јединственог фронта квислиншких и контрареволуционарних снага против ослободилачког рата и револуције (усташе и домобрани, недићевци и љотићевци, четници Драже Михаиловића, сепаратисти Секуле Дрљевића, бела и плава гарда, вемеровци, муслиманска усташна милиција, балисти). Краљевска избегличка влада и већина првана буржоаских политичних странака били су велики непријатељи народноослободилачке војске.

Дража Михаиловић, пуковник краљевске југословенске војске и командант свих четника, под изговором да је борба против окупатора преурањена, одбио је све напоре, предлоге и позиве Врховног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије и лично Јосипа Броза Тита да им се придружи у заједничкој борби против окупатора. Али већ у септембру он је склопио споразум са квислиншком владом Милана Недића о заједничкој борби против партизана. После тога, искористивши велику немачку офанзиву против устанка и бројних партизанских одреда у Србији, почетком новембра 1941, почео је са својим четничким одредима да напада партизанске снаге у Србији, које су водиле жестоку борбу против немачког окупатора и браниле слободну територију. То је умногоме допринело губитку слободне територије у западној Србији и Шумадији. Михаиловић, као поуздани сарадник фашистичких окупатора и непријатељ народноослободилачке борбе, издавао је наређења својим командантима против Партизанских одреда Југославије. Постављао је четничке штабове у свим покрајинама и областима Југославије и издавао им инструкције за борбу против партизана и сарадњу с окупатором. Он је тако већ 11. новембра 1941, у селу Дивцима (код Ваљева), приликом преговора са немачким официрима из немачке команде за Србију, он је обећао Немцима да ће се борити против партизана и да се никада неће супростављати немачким трупама. Тако су четници Драже Михаиловића почели оружани напад у јесен 1941. године на партизанске одреде, прво у Србији, а затим и у другим деловима Југославије. По наређењу Драже Михаиловића, они су наставили сарадњу с фашистичким окупаторима и с њима и свим квислиншким снагама учествовале у борбама против Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.²⁰

Окупаторске, квислиншке и контрареволуционарне трупе успевале су да привремено потисну партизанске снаге, али се устанак и даље и квантитативно и квалитативно распламсавао. Стваране су нове јединице Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, нове слободне територије и народноослободилачки одбори у свим крајевима Југославије.

На крају 1941. године снаге које су се бориле против окупатора и домаћих издајника у Југославији, састојале су се од 48 партизанских одреда, 15 самосталних батаљона и једне бригаде, укупно 80.000 бораца — против 510.000 окупаторских војника и око 150.000 домаћих издајника.

Стварање пролетерских и ударних бригада

Комунистичка партија Југославије, паралелно са организовањем оружане народноослободилачке и револуционарне борбе, улагала је највеће напоре да би окупила све патриотске, слободарске и антифашистичке снаге у јединствен народноослободилачки фронт заједничке борбе за братство и јединство свих народа и народности Југославије против фашистичких окупатора и домаћих издајника. Уједно је створана мрежа народноослободилачких друштвено-политичких организација које су усмеравале борбену и политичку активност све ширих слојева народа. Тако су већ 1941. и почетном 1942. године, под руководством КПЈ и Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ), образоване масовне омладинске антифашистичке организације — Српски народноослободилачки омладински савез, Савез младе генерације Хрватске, Црногорска народна омладина, Омладинска ослободилачка фронта Словеније, Народнаослободилачки омладински савез Босне и Херцеговине, Народнаослободилачки омладински савез Манедоније, Санџачка народна омладина. Истовремено, створане су бројне организације Антифашистичког фронта жена у свим деловима Југославије.

Пароле **Смрт фашизму — слобода народу! Све за фронт — све за победу!** и **Братство и јединство!** биле су идеје и позив на оружану борбу, који су прихваћени и за које су се борили сви учесници народноослободилачког рата и револуције и све патриотске и антифашистичке снаге народа и народности Југославије.

Стварањем 1. пролетерске бригаде 21. децембра 1941. године — као прве регуларне и оперативне јединице Народнаослободилачке и револуционарне војске Југославије — способне за покретни рат (маневарски рат) против надмоћних непријатељских снага, на свим бојиштима Југославије, почео је процес израстања партизанских одреда у виши облик војне организације — у ослободилачку, револуционарну и регуларну армију — способну да ослонцем на сопствене снаге и пуну подршку народа, маневарским дејствима, комбинацијом партизанског и фронталног ратовања, стално одржава иницијативу, слободу маневра, офанзивни дух и обезбеди трајан и победоносан општенародни, ослободилачки и револуционарни рат. За то нису били способни партизански одреди, који су имали регионални карактер, а из којих су се током читавог рата стварале нове и попуњавале већ постојеће пролетерске и друге бригаде и дивизије.

Жестокe и сложене борбе на југословенском ратишту настављене су током 1942. године против фашистичких окупатора и домаћих издајника. Партизанске јединице из западне Србије и Шумадије, Црне Горе, Санџака, источне Босне и Херцеговине прошириле су и консолидовале постојећу и јединствену слободну територију у Црној Гори, Санџаку, источној Босни и Херцеговини, која је обухватала 50.000 км². Седиште Централног комитета КПЈ и Врховног штаба било је у Фочи. Настављајући рад на стварању регуларне и револуционарне ослободилачке војске, врховни командант Тито је у Чајничу од српских партизан-

1. пролетерска бригада:
21. XII 1941

Командант Ноча Поповић, политички комесар Филип Кљајић, заменик комесара Мијалко Тодоровић Плави, заменик команданта Данило Лекић.

ЈЕДИНИЦЕ	П о л		Старост		Националност		Занимање				Чланство у КПЈ		Потпуни, у %					
	Мушки	Женски	До 20 година	Од 20 до 25 година	Преко 25 година	Срби	Црногорци	Остали	Раџи	Студенти	Раџници	Сельаци		Службеници	Остали	Били чланови	Нису били чланови	
ШТАБ БРИГАДЕ	26	8	18	9	8	9	12	12	2	2	6	8	2	5	14	12	8	
1. црногорски батаљон	154	147	7	22	51	81	2	149	3	18	14	76	22	4	114	40	30,8	
2. црногорски батаљон	187	179	8	34	90	63	—	186	1	30	6	90	26	11	109	78	83	
3. крагујевачки батаљон	250	234	16	103	91	56	233	4	13	41	12	127	30	8	110	140	54,9	
4. крагујевачки батаљон	204	196	8	72	50	82	169	21	14	36	12	122	10	—	103	101	97	
5. шумадијски батаљон	176	166	10	59	75	42	144	3	29	31	8	69	16	9	94	82	52,9	
6. београдски батаљон	202	198	4	77	63	62	180	3	19	16	6	107	15	9	107	95	104	
У Н У П Н О	1.199	1.128	71	376	428	395	740	378	81	174	85	451	306	137	46	651	548	41,6
																		98
																		48
																		115
																		65,3
																		120
																		59,4
																		625
																		52%

сних батаљона формирао **2. пролетерску народноослободилачку ударну бригаду**, 1. марта 1942. године. Врховни штаб је у Фочи почетком фебруара, донео значајне документе о народноослободилачким одрборима (**Фочански прописи**), издао Статут пролетерских бригада и Упуство о стварању војнопозадинских органа власти на слободној територији Црне Горе, Санџана, источне Босне и Херцеговине.

Окупаторске и квислиншке снаге нису биле у стању да спрече развој народноослободилачке борбе. Оне су током зиме, пролећа и лета 1942. године предузимале низ офанзивних операција против Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије и слободне територије. Мусолини је већ 29. децембра 1941. саопштио Хитлеру да ће се у 1942. години наставити рат на Балкану ако не буду уништене партизанске снаге у Босни, Србији и Црној Гори и предложио заједничке операције немачких и италијанских оружаних снага. Италијанска врховна команда је 6. јануара 1942. године истицала да је рат у Југославији тежак и својој влади предлаже да се за совјетско-немачки фронт узму само три дивизије, и то од трупа из центра Италије и са границе према Француској, али никако од оних које врше окупацију и ратују у Југославији. Југославија је била највеће ратиште фашистичке Италије, на коме је држала више војних снага него на фронту у Африци.

У лето и јесен 1942. године из Србије, Црне Горе, Санџана и источне Босне тежиште народноослободилачке борбе пренето је у западне делове Југославије. После тешких борби у тзв. трећој окупаторској и квислиншкој офанзиви, која је почела у пролеће 1942. године, партизанске јединице Црне Горе и Санџана повукле су се почетком јуна 1942, на тремењу Црне Горе, Босне и Херцеговине. Овде је Врховни штаб почетком јуна 1942. формирао од њих 3. пролетерску (санџачку) и 4. и 5. пролетерску народноослободилачку ударну (црногорску) бригаду. С њима су се повукле и партизанске јединице из Херцеговине које су 10. августа ушле у састав новоформиране 10. херцеговачке партизанске народноослободилачке ударне бригаде. Врховни штаб је од првих пролетерских бригада створио Ударну групу за поход у западну Босну. Прве пролетерске бригаде су биле под непосредном командом Врховног штаба.²² Оне су поред тактичких борбених задатака решавале и задатке стратегијског карактера.

Ударна група пролетерских бригада (1, 2, 3. и 4. пролетерска бригада) извршила је током лета 1942. историјски поход са Зеленгоре за Босанску крајину, где је оружана борба од првих устаничких дана била у снажном полету. Она је порушила железничку пругу Мостар — Сарајево у дужини од 70 км, уништила многе усташко-домобранске гарнизоне, ослободила Брадину, Коњиц, Прозор, Горњи Вануф, Крешево, Дувно, Шујицу, Ливно, Посушје и Аржано.

Пета пролетерска (црногорска) бригада и Херцеговачки партизански одред задржани су на подручју Зеленгоре да обезбеђују рањенике и изводе акције. Међутим, и они су после тешких борби стигли почетком августа на ослобођену територију и у рејону Прозора.

У Босанској крајини формирана је 21. маја 1. крајишка партизанска народноослободилачка ударна бригада, затим 2. августа 2. крајишка партизанска ударна бригада, а у источној Босни истог дана 6. источнo-босанска партизанска ударна бригада. Крајишке партизанске јединице ослободиле су Дрвар, Кључ и Гламоч. Оне су са пролетерским бригадама учествовале у борбама против усташа на подручју Купреса. Друга

пролетерска бригада и 1. крајишка бригада ослободиле су 24. августа Мрноњић-Град.

Трећа непријатељска офанзива, у којој је било ангажовано преко 14 немачких и италијанских дивизија и око 20.000 кваслинга, завршила се у новембру у Словенији. Најжешћа битка вођена је у јуну и јулу 1942. на планини Козари, код Бањалуке, где је употребљено преко 40.000 немачких војника, усташа и домобрана против 3.500 крајишних партизана. Том приликом непријатељ је спалио многа села, побио и одвео у концентрационе логоре око 50.000 људи, жена и деце. Због свега тога Тито је изјавио: „Највећи допринос у жртвама дала је у овој офанзиви херојска Козара“.²³

У Босанској крајини су у лето и у јесен вођене врло сложене и тешке операције. Поред 1. и 2. крајишке бригаде тада су формиране 3, 4, 5. и 6. крајишка партизанска НОУ бригада. У Словенији је током лета и јесени сломљена велика окупаторска и квислиншка офанзива (у којој је учествовало око 40.000 италијанских и квислиншких војника). Формиране су прве словеначке партизанске НОУ бригаде: „Тоне Томшић“, „Иван Цанкар“, „Љубо Шерцер“ и „Матија Губец“. У Хрватској су се у лето и у јесен 1942. године распламсавале велике оружане борбе против окупатора и квислинга. Формиране су 1, 2. и 3. личка, 1, 2. и 3. далматинска, 13. пролетерска „Раде Кончар“, 4. и 5. кордунашка, 7. и 8. банијска, 6. и 14. приморско-горанска и 12. словенска партизанска НОУ бригада.

Пролетерске бригаде су се у западној Босни и Далмацији спојиле и дејствовале с крајишким, далматинским, личким, банијским и кордунашким народноослободилачким ударним бригадама. Њихов поход у Босанску крајину прерастао је заједно с овим бригадама у велику офанзиву у Босни и Хрватској, која је трајала све до средине јануара 1943. године. О значају похода првих пролетерских бригада Тито је рекао:

„Велики значај за развитак устанка не само у западној Босни већ и у Хрватској и Словенији имао је марш пролетерских бригада које су пошле 24. јуна 1942. године преко Зеленгоре, Треснавице, Игмана, Коњица, Прозора, Дувна, Ливна итд. У том маршу пролетерске бригаде су прошле прено 250 километара, чистећи пред собом терен у распону од 70 километара. То је било тачно годину дана послје почетка оружаных борби наших народа.“²⁴

Стварање Народноослободилачке војске Југославије

У операцији за ослобођење Бихаћа, почетном новембра 1942. године, учествовале су пет крајишких, једна личка, једна кордунашка и једна банијска НОУ бригада. До краја 1942. ослобођени су Јајце, Босанска Крупа, Кључ, Слуњ, Војнић, Цазин, Скендер-Вакуф, Котор-Варош, Теслић и друга места. Тако је у западној Босни и Хрватској створена јединствена и велика слободна територија од 48.000 км², већа од Белгије (30.000 км²), Швајцарске (41.000 км²), Данске, Холандије и Албаније. Пролетерске и ударне бригаде попуњене су великим бројем нових бораца из Босанске крајине и Далмације. Значајне борбе против окупатора и квислинга вођене су, и у то време, и у Словенији, Србији и Манедонији, где су дејствовале бригаде или партизански одреди и постојале слободне територије.

Врховни штаб је у таквој ситуацији, 1. новембра 1942. године, од пролетерских и других Бригада формирао 1. и 2. пролетерску ударну дивизију, затим 3. ударну, 4. и 5. крајишну НО ударну, 6. личку, 7. банијску и 8. кордунашку народноослободилачку дивизију, крајем децембра 12. славонску народноослободилачку дивизију.²⁵ Он је истовремено (у новембру 1942.) од 4. и 5. крајишке ударне дивизије и 6. источно-босанске ударне бригаде образовао 1. босански ударни корпус, од 6. личке, 7. банијске и 8. кордунашке дивизије, 1. хрватски народноослободилачки корпус Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. Врховни штаб НОВ и ПОЈ задржао је под својом непосредном командом 1. и 2. пролетерску и 3. ударну дивизију. Дивизије и корпуси су извршавали сложене и врло тешке и значајне операције и стратегијске задатке и наносили све теже поразе крупним окупаторским и свим квислиншким и контрареволуционарним снагама.

Врховни штаб је тако од бригада, дивизија, корпуса и партизанских одреда образовао Народноослободилачку војску Југославије, која је 20. новембра 1942. године добила нов назив Народноослободилачка војска и партизански одреди Југославије (НОВ и ПОЈ).

Стварањем Народноослободилачке војске Југославије, у ствари народноослободилачке, револуционарне и регуларне армије, која је примењивала комбинацију партизанског и фронталног ратовања, створене су реалне могућности за операције знатно већег и офанзивнијег карактера, за још снажније и победоносније ударе против фашистичких окупатора, квислиншких и контрареволуционарних снага. О томе је друг Тито писао: „**Тактика ратовања наше Народне војске апсолутно мора бити комбинована са нашом досадашњом партизанском тактиком. А то значи да се морамо чувати крутих фронтава, и ибјежавати да нам непријатељ, својом тактиком, наметне одбрану помоћу дугачких и расплинутих фронтава итд. Напротив, у нашој народној војсци мора владати искључиво офанзивни дух, не само над смо у офанзиви, већ и у дефанзиви**“. И даље: „**Сваки наш губитак неке (слободне) територије мора у исто вријеме значити добитак нове, још веће и важније слободне територије.**“²⁶

Окупаторска војска је била бројно и технички знатно надмоћнија, модерно организована, опремљена и наоружана школованим и искусним старешинским надром и трупом. С друге стране Народноослободилачка војска Југославије, на основу народноослободилачке и револуционарне линије Комунистичке партије Југославије и свог искуства у рату против непријатеља, стварала је своја тактичка, оперативна и стратегијска начела, садржана у самосталним, основним и аутентичним особеностима југословенског ослободилачког рата и револуције. Она су се као ваљана непренидно развијала напореда и сразмерно с јачањем Народноослободилачке војске, потврђивала у пракси и омогућавала јој да својим ослободилачким и револуционарним карактером, смелим, брзим и непренидним маневрима, комбинованим фронталним и партизанским ратовањем ефикасно, правовремено смело и самоиницијативно успешно туче знатно надмоћније окупаторске и квислиншке снаге. Старешински надар НОВЈ стварао се и израстао од интелектуалаца, радника и сељана у процесу вођења оружане и политичке борбе, војних и политичких школа. Он је поседовао изванредно важне квалитете — одлучност, снажљивост, самоиницијативност и умешно руковођење и командовање у току борби и врло сложеним ратним операцијама.

ПРВА ПРОЛЕТЕРСКА ДИВИЗИЈА НОВЈ²⁷
15. II 1943.

Ред. бр.	Ј Е Д И Н И Ц Е	Бораца и старешина	Пушака	Пушкомитраљеза	Митраљеза	Минобацача	Топова	Пиштоља	Бомби	Метака за пушке и митраљезе
1.	Штаб дивизије и пратећа чета	64	3	3				14	40	8.800
2.	1. пролетерска бригада	1.717	1.353	97	15	12	3	252	1.084	159.250
3.	3. пролетерска санџачка бригада	1.017	851	41	12	4	2	89	537	141.628
4.	3. крајишка пролетерска бригада	1.141	825	86	7	4	2	110	820	180.000
5.	Дивизијска артиљерија	32	29	—	—	—	—	4	29	3.400 и 170 граната
6.	Санитет (хируршка екипа, болница и болничка чета)	104	104	—	—	—	—	10	75	11.000
7.	УКУПНО	4.075	3.220	222	34	20	7	479	2.600	494.110 и 1.022 топовских

Бројно стање дивизија 1942—1943. године у просеку је износило 3.000—4.000 бораца. Године 1944. тај број се пење на 5.000—6.000, а у неким дивизијама и до 12.000 бораца. Свака дивизија је, обично, имала у свом саставу: три бригаде, батерију или дивизион артиљерије, чету за везу, извиђачку и инжињеријску чету и друге приштабске јединице и службе. Први корпуси су имали око 100.000 бораца. У даљем развоју њихов састав се повећава зависно од бројног јачања дивизија.

Командант дивизије Коча Поповић, политички комесар Филип Кљајић па Мијалко Тодоровић Плави.

За вођење и победу народноослободилачког рата и револуције у Југославији су, дакле, током читавог рата, постојали разноврсни облици војне организације — оружане ударне и диверзантске групе у окупираним градовима, партизански одреди, бригаде, дивизије, корпуси, оперативне и армијске групе, па армије, ратна морнарица и ратно ваздухопловство — све под јединственом командом Шрховног штаба Народноослободилачке војске Југославије. НОВЈ је фашистичкој коалицији наносила велике губитке, угрожавала комуникације на Балкану, према Средоземљу и другим фронтима и спречавала снабдевање фашистичких окупатора југословенским материјалним добрима. То је био значајан допринос народа Југославије у 1942. години, управо у данима када су немачке армије са својим савезницима и сателитима напредовале према Стаљинграду и Кавказу, и у северној Африци, продрле до Ел Аламејна.

Први хрватски корпус НОВЈ, 21. XII 1942.²⁴

Ред. бр.	ЈЕДИНИЦЕ	Број бораца и старешина						И а о р у ж а њ е					
		Света	Мушци	Жена	Пушка	Пиптоља	Пушком- аутомата	Пушком- траљеза	Митра- љеви	Мина- бацача	Тенкова	Топова	
1.	Штаб корпуса	39	35	4	29	8	3	1	—	—	2	1	
2.	6. лична пролетерска дивизија „Никола Тесла“	4.230	4.046	184	2.764	220	211	123	29	14	—	1	
3.	7. банијска ударна дивизија	2.306	2.262	44	1.264	96	8	46	11	2	—	1	
4.	8. кордунашка ударна дивизија	3.561	3.445	116	2.264	164	11	102	21	8	—	—	
5.	Корпусна артиљерија	31	31	—	35	2	2	—	—	—	—	4	
	Укупно	10.167	9.819	348	6.356	490	235	272	61	24	2	7	

Штаб корпуса сачињавали су: командант, политички комесар, начелник штаба, оперативни и обавештајни официри, убрзо су под непосредном командом штаба корпуса обрзоване интендантура, санитет, болница, инжењеријске, тенковске и заштитне јединице и јединице везе.

У његовом саставу били су 21. XII 1942: Лични (880 бораца), Банијски (380 бораца) и Кордунашки НОП одред (786 бораца).

Корпус је формиран 22. XI 1942. и 4. I 1943. године имао је 10.167 бораца, 8.190 пушака, 275 пушкомитраљеза, 62 митраљеза, 20 минобацача и 10 топова.

Корпуси су 1943. године имали 5.000 до 15.000 бораца, а 1944. око 20.000 до 35.000 бораца, подофицира, официра и генерала, две до четири пешадијске дивизије, самосталне пешадијске, артиљеријске, инжињеријске и тенковске бригаде, самосталне батаљоне, дивизионе и чете и партизанске одреде.

Командант 1. хрватског корпуса Иван Гошњак и политички комесар Већеслав Хољевац.

Народноослободилачка војска Југославије крајем 1942. године имала је 34 партизанска одреда, 12 самосталних батаљона, 37 бригада, 9 дивизија и 2 корпуса, укупно 150.000 бораца.

У исто време у Југославији се налазило 930.000 непријатељских војника, које је везала на свом ратишту Народноослободилачка војска Југославије.

Прво заседање АВНОЈ-а

Војне и политичке победе Народноослободилачке војске 1942. године биле су од великог значаја за даљи развој ослободилачког рата и револуције. У свим срезовима слободне територије одржани су избори за месне, општинске, среске и окружне народноослободилачке одборе (НОО), који су организовали привредни, културно-просветни, социјални, здравствени и политички живот. Афирмисали су се као једини, прави и трајни органи нове народне и револуционарне власти на ослобођеним територијама. Стварани су и на полуослобођеним и окупираним територијама. У Босанској крајини, у селу Дринићима, Врховни штаб издао је 2. септембра 1942. године нове прописе о избору, структури и задацима народноослободилачких одбора, као сталних органа народне власти, и наредбу о образовању и структури војнопозадинских власти (**Дринићки прописи**).

Стварање великог броја бригада, пространих слободних територија, које су се непрестано шириле, формирање првих дивизија и корпуса и стварање Народноослободилачке војске Југославије, све већи успеси у рату против немачких, италијанских, бугарских и мађарских окупатора и домаћих издајника, широка мрежа, рад и ниво развоја НОО и масовних друштвено-политичких и антифашистичких организација изискивали су све већу потврду да се за целу Југославију образује једно општејугословенско политичко представничко тело, као централни југословенски орган, који ће од Врховног штаба преузети разне политичке функције. Оно ће руководити свим народноослободилачким одборима, окупити све партиотске, антифашистичке и слободарске снаге у народноослободилачку борбу, вршити организацију свих људских и материјалних снага за борбу против фашистичких окупатора и квислиншких и контрареволуционарних снага и борити се за међународну афирмацију и победу народноослободилачке борбе Југославије.

У таквим околностима одржана је оснивачна скупштина Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) 26. и 27. новембра 1942. у Бихаћу, на којој је конституисан АВНОЈ као општена-

родно и општепартијско политично тело народноослободилачне борбе народа Југославије, изабрано Председништво и Извршни одбор АВНОЈ-а, донета Резолуција о оснивању АВНОЈ-а и Проглас АВНОЈ-а народима Југославије. У њему је, поред осталог, истаннуто: „Наша побједа биће потпуна само онда када се народи у ослобођеној својој земљи буду осјећали као свој на своме, када буду сами преко својих, слободном својом вољом изабраних народноослободилачких одбора, солидарним радом свију, као и организацијом у свим гранама наше народне привреде, обезбиједили све услове за један поредак, који ће им пружити могућност да остваре истинску и праву демократију и да изграде једну слободну, независну и братску заједницу.

Да би се све ово постигло, потребна је, прије свега, јединствена и сложна борба против фашистичког поретка, који нам жели наметнути италијанско-њемачна коалиција, као и против старог реакционарног поретка који покушава силом одржати избјеглична југословенска влада, иако су наши савезници, енглеско-совјетско-америчка коалиција, прокламовали право сване нације да бира поредак нарав жели.“²⁹

У извршни одбор АВНОЈ-а изабрани су: за председника др Иван Рибар, за потпредседнике Нурија Поздерац и Павле Савић, а за чланове Иван Милутиновић, Веселин Маслеша, Миле Перуничкић, др Младен Ивековић, др Сима Милошевић и поп Влада Зечевић.

Стварање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, његове одлуке и рад дали су нов подстрек развоју ослободилачне и револуционарне борбе народа Југославије, њеној све већој афирмацији у светској јавности. Већ почетком 1943. године АВНОЈ је преузео прве значајне мере код савезничких влада СССР-а, САД и Велике Британије, ради регулисања међународног положаја народноослободилачке борбе Југославије. Радиостаница **Слободна Југославија**, која је почела да ради 11. новембра 1941. у СССР-у, давала је велики допринос објективном обавештавању светске јавности о НОБ и догађајима у Југославији. Томе је, такође, допринела и политичка активност великог броја Југословена у иностранству.

У Бихаћу је био центар јединствене слободне територије, седиште Централног комитета КПЈ, Врховног штаба НОВ и ПОЈ и Извршног одбора АВНОЈ-а. На тој слободној територији (ноју су Немци назвали **Титова држава**) функционисала је народна власт, формиране су нове бригаде, прве дивизије и корпуси, створено је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Одржани су: Прва конференција Антифашистичког фронта жена Југославије (6—8. децембра у Босанском Петровцу), Први конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (27—29. децембра у Бихаћу), Први конгрес лекара партизана (25—28. септембра у Босанском Петровцу) и Конференција православних свештеника (15. новембра 1942 у селу Српска Јасеница). На слободној територији су штампани **Борба, Пролетер, Војнополитички преглед, Билтен Врховног штаба, Народна ослобођење, Жена данас, Омладинска борба.**

Битка на Неретви и Сутјесци

Југословенско ратиште добијало је у ратним напорима антифашистичке коалиције све већи значај. На састанку у Рајхенбургу (источна Пруска) начелника генералштабова и министара иностраних послова Немачке и Италије, 18. и 19. децембра 1942, Хитлер је оценио да

Народноослободилачка војска Југославије својим операцијама и контролом пространих ослобођених територија угрожава позиције фашистичких сила на Балкану, па је одлучио да против Народноослободилачке војске Југославије поведе крупније офанзивне операције.³⁰ Због тога је немачка Врховна команда наредила команданту Југоистока генералу Александру Леру да током зиме 1942/1943. разбије и уништи главне снаге Народноослободилачке војске Југославије и поново окупира велику слободну територију у Босни и Хрватској. На тој основи изграђен је план операција у којима су биле ангажоване крупне немачке и италијанске фашистичке трупе, усташко-домобранске и четничке оружане формације — укупно 104.000 војника уз подршку 150 авиона. Те снаге су у бици на Неретви (четврта непријатељска офанзива) 20. јануара 1943. године предузеле велику офанзиву против Главне оперативне групе Врховног штаба, 1. хрватског и 1. босанског корпуса НОВЈ, који су успешно оперисали у Босни и Хрватској. Немачки генерали су од потчињених јединица захтевали да се на целом подручју офанзиве, у Босанској крајини, Банији, Лици, Кордуну, Далмацији и другим областима све одрасло мушко становништво похапси и одведе у концентрационе логоре. Истовремено, у Хрватској је командант 2. италијанске армије генерал Марио Роата наредио: „Сви они који буду ухваћени с оружјем у рукама или буду нађени, па макар и без оружја, у зони у моменту када се води борба, биће без даљег стрељани. Сви способни мушкарци од 15 година биће интернирани без изузетка народности и вере, занимања или дужности.“³¹ А начелник штаба немачке Врховне команде генерал-фелдмаршал Вилхелм фон Кајтел (18. марта 1943) наредио је: „... команданти у рангу најмање команданта дивизије опуномоћени су наредити да се нико не заробљава, тј. да се заробљеници и становници на подручју борбе стрељају“.³²

Врховни штаб је са Главном оперативном групом (1. и 2. пролетерска, 3. ударна, 7. банијска и 9. далматинска дивизија)³³ извршио противофанзиву у правцу Херцеговине, Црне Горе и Санџана, док су 1. босански и 1. хрватски корпус наставили борбу у западној Босни и Хрватској.

Главна оперативна група Врховног штаба ослободила је Имотски, Посушје, Прозор, Горњи Вакуф, продрла у долину Неретве, ослободила Дрежницу и Јабланицу, разбила италијанску дивизију „Мурђе“, форсирала Неретву средином марта 1943, нанела тежак и веома значајан војнички и политички пораз четницима Драже Михаиловића, који су се, заједно с Немцима, Италијанима и усташама, и у овој бици борили против Народноослободилачке војске Југославије. Она је ослободила Калиновик и Невесиње, одбранила 4.000 рањеника, форсирала Дрину, ослободила Чајниче, Жабљак и Шавник и у другој половини априла и почетком маја избила на реке Лим и Морачу, ослободила велики део Херцеговине, југоисточне Босне, Црне Горе и Санџана. Тако је осујећен план непријатеља о уништењу главних снага Народноослободилачке војске Југославије, које су, под непосредном командом Врховног штаба, својим дејствима у Црној Гори и Санџаку угрозила немачке интересе, трупе и комуникације у Србији, а нарочито у Моравско-вардарској долини.

Због тога је немачка Врховна команда предузела 15. маја 1943. године нову, тзв. пету непријатељску офанзиву, познату под именом **битка на Сутјесци**, против Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, која је дејствовала на територији Црне Горе, Санџана,

Херцеговине и југоисточне Босне и имала 16.000 бораца и око 4.000 рањеника и болесника. Група је у свом саставу имала 1. пролетерску дивизију (командант Коча Поповић, политички комесар Филип Кљајић), 2. пролетерску дивизију (командант Пеко Дапчевић, комесар Митар Банић), 3. ударну дивизију (командант Радован Вукановић па Сава Ковачевић, комесар Радомир Бабић) и 7. банијску ударну дивизију (командант Павле Јакшић, комесар Ђуро Кладарин) и три самосталне бригаде.

Циљ непријатеља био је да окружи и уништи Главну оперативну групу и Врховни штаб НОВ и ПОЈ између реке Таре и Пиве и Дурмитора. За извршење тога задатка Немачка је ангажовала 117.000 немачких, италијанских и бугарских војника и 10.000 квислинга са 160 авиона.

Најжешће борбе вођене су на територији Бијелог Поља, Колашина, Никшића, Пљеваља, Челебића, Фоче, Шавника, Дурмитора, Гацна, Пиве, Вучева, Сутјеске, Тјентишта, Милинклада, Зеленгоре, Горњих Бара, Љубиног гроба и Балиновца.

Јединице главне оперативне групе, међутим, у таквој ситуацији, уз жестоке борбе, велике напоре и жртве пробиле су непријатељске обруче на Сутјесци и Зеленгори. У бици на Сутјесци, која је вођена до 15. јуна 1943. године, Главна оперативна група Врховног штаба изгубила је око 8.000 бораца и старешина. У бици је рањен и врховни командант Тито. Немачки циљ у бици на Сутјесци није остварен.

У бици на Сутјесци јуначки су погинули многи истакнути и храбри борци и руководиоци, међу којима — Сава Ковачевић, Нурија Поздерац, др Сима Милошевић, Вако Ђурановић, Божо Милетић, Момчило Мома Станојловић, др Олга Дедијер, др Дејан Поповић, др Станко Мартиновић и Иван Горан Ковачић, аутор познате поеме **Јама**.

Врховни командат Тито писао је о овој бици и ово: „**Танву борбу и под танвим условима могли су издржати само челични људи — комунисти и омладина коју је васпитала наша Комунистичка партија Југославије. Ми смо у борби за вријеме пете офанзиве изгубили оно осам хиљада другова, дивних бораца, командира, конданата и политичких комесара. Већином су то били чланови Партије и СНОЈ-а. Но, ми смо разбили гвоздени обруч непријатеља и одмах, онако изгладњели и изнурени, пошли да чистимо источну Босну од непријатеља. Танву војску могла је васпитати само Комунистичка партија.**“³⁴

Међутим, генерал Рудолф Летерс, командант немачких снага у бици на Сутјесци, овано је оценио Народноослободилачку војску Југославије: „Ток битке је показао да су комунистичке снаге под Титовом командом одлично организоване, да располажу искусним органима командовања и таквим борбеним моралом који изазива дивљење. Комунистима је увек полазило за руком да надокнаде свој недостатак у тешком наоружању и да, користећи мрак, маглу и кишу, дођу на одстојање блиске борбе, прса у прса. При овоме су се показали као фанатични, крајње упорни, добри борци.“³⁵

За изванредне заслуге у бици на Сутјесци, 3. јула 1958, одликоване су **Орденом народног хероја** све бригаде које су учествовале у овој бици, и то — 1. пролетерска, 2. пролетерска, 3. пролетерска (санџачна), 4. пролетерска (црногорска), 5. пролетерска (црногорска), 3. крајишка пролетерска, 1. далматинска пролетерска, 2. далматинска пролетерска, 6. источно-босанска пролетерска, 10. херцеговачка пролетер-

сна, 1. мајевичка ударна, 7. крајишка ударна, 7. банијска, 8. банијаска ударна, 16. банијска ударна и 3. далмтинска ударна бригада.³⁶

Велике битке на Неретви и Сутјесци представљају преломне и највеће битке у народноослободилачком рату и револуцији народа Југославије. Оне су јасно означиле корениту прекретницу у корист народноослободилачке борбе и револуције Југославије.

За време ових битака јединице НОВ и ПОЈ успешно су дејствовале против немачких, италијанских, бугарских и мађарских фашистичких трупа, нвислиншних и контрареволуционарних снага у Босни, Хрватској, Србији, Словенији и Македонији. У априлу 1943. године формиране су 1. и 2. војвођанска народноослободилачка ударна бригада, а затим 16. и 36. војвођанска дивизија.

Врховни штаб НОВ и ПОЈ је у мају 1943. године увео официрске, генералске и подофицирске чинове и произвео прве генерале, официре и подофицире Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

Друго заседање АВНОЈ-а

После битака на Неретви и Сутјесци, у којима су тријумфовали морално-политички и борбени квалитети Народноослободилачке војске Југославије, и после капитулације Италије (септембра 1943) дошло је до снажног полета НОБ у свим деловима Југославије. Италија је у то време имала у Југославији 18 дивизија, над је Народноослободилачка војска Југославије у августу 1943. имала 4 корпуса, 18 дивизија, 54 бригаде и 70 партизанских одреда. Она је спремно дочекала капитулацију Италије, разбила и разоружала око 10 италијанских дивизија и запленила велике количине оружја и другог ратног материјала. НОВЈ је током лета и јесени 1943. заузела многе доминантне позиције у земљи, ослободила велике територије у Босни, Далмацији (готово сва острва, Сплит и друге градове), Хрватској, Словенији, Црној Гори, Санџану, Херцеговини, Србији, Војводини и Македонији. Формирани су нови партизански одреди, бригаде, дивизије и корпуси, међу којима и 1. македонско-косовска НОУ бригада (11. новембра 1943). Јединствена слободна територија Југославије обухватала је око 130.000 км²

У време капитулације Италије, у Истри и Словеначком приморју народ се дигао на општи устанак против окупатора, у коме је учествовало око 50.000 људи. Створене су чете, батаљони и прве бригаде Народноослободилачке војске Југославије. Народноослободилачки одбор за Истру прогласио је 13. септембра 1943. ослобођење и уједињење Истре с Хрватском и Југославијом.

Истина о народноослободилачкој борби Југославије све је више продирала у свет. У светској прогресивној јавности јачале су симпатије према народноослободилачкој борби, а слабиле позиције избеглице краљевске југословенске владе и њених четничких снага. НОВЈ привлачи пажњу у целом свету, нарочито савезничких сила, које су од априла 1943. почеле слати своје војне мисије у више штабове НОВЈ. За време битке на Сутјесци, у Врховни штаб је 28. маја стигла британска војна мисија, с капетаном Билом Дикином (Bill Deakin), а војна мисија Совјетског Савеза стигла је у Врховни штаб 24. фебруара 1944, с генералом Николајем В. Корњејевом. Заједничка англо-америчка војна мисија с бригадиром Фирџојем Маклином (Fitzroy Maclean) дошла је у Врховни штаб у септембру 1944. године.

Народноослободилачка војска Југославије имала је 5. октобра 1943. године 8 корпуса (од којих и 1. пролетерски ударни корпус). Њихови команданти су били: генерал-мајор Коча Поповић, генерал-мајор Пеко Дапчевић, генерал-мајор Косна Нађ, пуковник Иван Рукавина, пуковник Славко Родић, пуковник Петар Драпшин, потпуковник Рајко Танасковић, пуковник Павле Илић, а политички комесари: Мијалко Тодоровић Плави, Митар Бакић, Владо Поповић, Вецо Хољевац, Вељо Стојнић, Владо Јањић, Јоже Брилеј и Иван Куноч.

На конференцији министара иностраних послова СССР, САД и Велике Британије, одржаној од 19. до 30. октобра 1943. у Москви, решено је да председници влада на предстојећој конференцији у Техерану оцене могућност заједничког пружања материјалне помоћи Народноослободилачкој војсци Југославије. Све је ово допринело даљој аформацији и признању Народноослободилачке војске Југославије у светској јавности, као једине снаге у Југославији која се бори против фашистичких окупатора. Од октобра 1943. године НОВЈ је почела да прима савезничку помоћ уратном материјалу. Прено ослобођених острва у Далмацији успостављена је веза са савезничким снагама у Италији. Тада су у Барију и Монополију (Италија) образоване базе НОВЈ, преко којих су јој савезници упућивали материјалну помоћ.

У Југославији су створене нове бригаде, дивизије, корпуси и партизански одреди, па је Народноослободилачка војска Југославије, у другој половини 1943. године, имала 300.000 бораца, 101 бригаду, 28 дивизија, 9 корпуса и 100 партизанских одреда. Поставши снажна оружана сила, била је способна да, у оквиру антифашистичке коалиције, извојује у земљи коначну победу над фашистичким окупаторима и домаћим издајницима. Због такве снаге НОВЈ, југословенско ратиште добијало је све већи значај у стратегијским плановима антифашистичке коалиције. Командант немачких армија у Југославији, фелдмаршал Мансимилијан Војкс, упозорио је (1. новембра 1943) Немачку врховну команду да се ситуација у унутрашњости Балкана знатно заоштрила и затражио да му се доделе нове снаге. Због свега тога, као и због капитулације Италије, Немачка је била принуђена да стално повећава своју војску у Југославији довлачењем дивизија из Грчке, Италије и других земаља. Тако је већ 1943. Хитлер био приморан да у Југославији повећа број немачких дивизија од 10 на преко 30, поред којих се још нашло 8 бугарских и 3 мађарске дивизије, више самосталних бригада, пукова, батаљона и чета. Тако је НОВЈ на своме ратишту везивала 400.000 немачких, 90.000 бугарских, 40.000 мађарских и 390.000 квислиншких војника. Немачка врховна команда ценила је да је народноослободилачки рат у Југославији увршћен у општу савезничку стратегију као самостална ратујућа сила.

Народноослободилачка војска Југославије постигла је велике успехе, углед и признање у земљи и свету. Успеси НОВЈ у борбама против окупатора и националне издаје и контрареволуције, степен развоја народне власти и све повољнији међународни положај НОБ створили су повољне услове за сазивање Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943. Земаљска антифашистичка већа народног ослобођења Хрватске, Црне Горе и Боке, Санцака, Босне и Херцеговине, Главни народноослободилачки одбор Србије, Народноослободилачко веће Словеније, главни штабови Македоније и Војводине изабрали су и делегирани своје представнике на ово заседање.

На основу поднетих реферата и дискусија, ставова Централног комитета КПЈ и Врховног штаба, АВНОЈ је прихватио декларацију у којој су изложене основне одлуке о АВНОЈ-у, као врховном законодавном и извршном представничком телу народа Југославије, и Националном комитету као привременој влади, о одузимању права Краљевској југословенској влади у иностранству да заступа интересе народа Југославије и о забрани повратка у земљу краљу Петру II Карађорђевићу, о изградњи Југославије на федеративним основама, о признању и захвалности Народноослободилачкој војсци Југославије, о увођењу назива маршала Југославије у НОВЈ, о одобравању одлука, наредаба и изјава Извршног одбора АВНОЈ-а и Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Председништво АВНОЈ-а (председник др Иван Рибар) именовало је чланове Националног комитета ослобођења Југославије. За председника Националног комитета и повереника за народну одбрану изабран је Тито, коме је додељен назив маршала Југославије, за потпредседнике Едвард Кардељ, Владислав Рибникар и Божидар Маговац, а за чланове (поверенике) Иван Милутиновић, Сретен Жујовић, Јосип Смодлака, поп Влада Зечевић, Тодор Вујасиновић, Фране Фрол, Миле Перуничкић, Раде Прибићевић, Сулејман Филипковић и Антон Кржишник. Потврђена је одлука Врховног пленума Ослободилне fronte Словеније и Земаљског антифашистичног већа народног ослобођења Хрватске о прикључењу Словенског приморја, Истре, Ријекe, Цреса, Лошиња, Ластова и Задра Југославији, тј. оних хрватских и словеначких националних територија које је фашистичка Италија отела од Југославије и анектирала после првог светског рата.

Одлуком о изградњи Југославије на федеративном принципу постављене су основе за решење националног питања. Руководећи се „истинском вољом свих народа Југославије, осведоченом у току трогодишње заједничке народноослободилачке борбе, која је исковала неразрушиво братство народа Југославије“, у одлуци АВНОЈ-а се утврђује да „народи Југославије никада нису признали и не признају разбијање Југославије од стране фашистичких империјалиста“ и да су „доназали у заједничкој оружаног борби своју чврсту вољу да остану и даље уједињени у Југославији“, а да би се остварио принцип суверености народа Југославије, да би Југославија представљала истинску домовину свих својих народа и да никад више не би постала домовина било које хегемонистичке илике, Југославија се изграђује и изградиће се на федеративном принципу, који ће обезбедити пуну равноправност Срба, Хрвата, Манедонаца и Црногораца, односно народа Србије, Хрватске, Словеније, Манедоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине“, као и то да ће се „националним мањинама у Југославији обезбедити сва национална права“.³⁷

Тако је у историјским одлукама Другог заседања АВНОЈ-а де факто и де јуре конституисана нова Југославија, састављена од шест потпуно равноправних федералних јединица без аутономних покрајина и области.

Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а имале су снажан одјек у земљи и иностранству. Оне су посебно подстакле на активност Југославије у иностранству, нарочито у САД и Канади, где је принуђена материјална помоћ за народноослободилачку борбу, и уједно доприносиле међународној афирмацији нове Југославије. Оне су подстакле на већи отпор и борбу хиљаде Југословена у заробљеничким и концентрационим логорима.

Стотине Југословена бориле су се против фашизма у оквиру покрета отпора Италије, Француске, Норвешке, Пољске, Чехословачке, Грчке, Мађарске и других земаља.

Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а биле су од огромног значаја за коначну победу народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције народа и народности Југославије. Оне су имале велики утицај на покрете отпора и антифашистичку и револуционарну борбу поробљених народа Европе.

У то време одржана је (од 28. XI до 1. XII 1943) у Техерану конференција у којој су учествовали Стаљин, Рузвелт и Черчил. Конференција је потврдила значај народноослободилачке борбе у Југославији. Народнослободилачкој војсци Југославије признат је статус савезничке и ратујуће стране и одлучено да се НОВЈ помогне у ратном и другом материјалу у највећој могућој мери.

У југословенском народноослободилачком и револуционарном рату, почев од 1941. године до коначног ослобођења, испред најезде и великог окупаторског и квислиншког терора и злочина, неборачко становништво се масовно повлачило с ослобођених територија и склањало у збегове, напуштајући на краће или дуже време своје домове. Ови збегови су најчешће били организовани као партизански логори. Тако су, поред осталих, у септембру 1943. године, испред немачких трупа које су предузеле замашну операцију против слободне територије у Далмацији, створени велики збегови, нарочито на Вису и другим острвима. У то време су са реокупираних и опустошених подручја Далмације, жене, деца и старци пребачени на слободну територију Италије. Одавде је, затим 20.000—30.000 ових избеглица евакуисано у Египат, где је за њих 1944. године организован југословенски партизански збег у **Ел-Шату**, недалеко од Суеца. У збегу су организоване културно-уметничке групе, које су давале успеле приредбе у Каиру и Александрији. Грађани Каира и Александрије скупљали су помоћ за југословенске избеглице и за све оне који се у Југославији борбе за слободу. Повратак ових избеглица у Југославију почео је у априлу 1945. У Египту је подигнут споменик **Мајна Југославија**, дело југословенског вајара Анте Ковачића. У Србији је због злочина фашистичких окупатора и квислинга до краја пролећа 1942. године било око 300.000 избеглица, углавном Срба.

Ослобођење Србије, Манедоније и Црне Горе

Крајем 1943. и тоном 1944. операције Народнослободилачке војске Југославије добијале су све крупније и значајније размере. Она све више преузима стратегијску иницијативу за коначно ослобођење Југославије. Немачка Врховна команда Југоистока ценила је да снаге НОВЈ у централном делу Југославије крајем 1944. године „већ представљају једну искрчану савезничку армију“.³⁸ Иако је на Апенинском полуострву требало задржати притисак армија западних савезника, Немци су у Југославији држали више дивизија него у Италији.

Хитлер је стално указивао да чврсто држање Балкана има животну важност за одбрану Немачке и обезбеђење десног крила немачких трупа на фронту према Црвеној армији, која је наступала према централној и југоисточној Европи. Немачке трупе су, почев од есени 1943. извеле низ нових и узастопних офанзивних операција против Народнослободилачке војске Југославије у свим деловима Југославије, да би

овладале јадранским обалним појасом, повратиле значајне комуникације и разбиле дивизије и корпусе НОВЈ који су дејствовали у Црној Гори, Санџаку и Босни и директно угрожавали немачке и бугарске окупационе позиције у Србији. У Југославију су, као појачање, доведене још три нове немачке дивизије из Грчке, Италије и Аустрије, тако да је у тим операцијама, краће или дуже време учествовало око 30 немачких дивизија, бугарске и мађарске окупационе трупе. Али тада, као ни раније, непријатељске снаге нису успеле да разбију јединице Народноослободилачке војске и да сачувају своју позицију у Југославији. Народноослободилачка војска је настављала и у то време с успешним операцијама, везујући бројне непријатељске снаге, наносећи им велике губитке, заузимајући поново изгубљене слободне територије и водећи операције у свим крајевима Југославије. Упоредо с великом офанзивом Црвене армије и савезничким операцијама у Италији, НОВЈ је добијала све већу улогу у догађајима у Европи.

Због тога је, по наређењу Немачке врховне команде, 25. маја 1944. извршен ваздушни десант на Дрвар, где су се налазили Централни комитет КПЈ, Врховни штаб НОВЈ и Национални комитет ослобођења Југославије. Немци су, међутим, и у том брижљиво припреманом нападу и покушају да униште Врховни штаб, с маршалом Титом на челу, претрпели потпун пораз. Јединице НОВЈ, уз пуну помоћ народа Дрвара и онолине, нанеле су немачким трупама велике губитке. Био је то први неуспели немачки ваздушни десант у другом светском рату.

Врховни штаб и Национални комитет ослобођења Југославије пребацили су се из Дрвара на ослобођено острво Вис, одакле су руководили даљим развојем ослободилачког рата и револуције народа Југославије. Вис је био седиште Централног комитета КПЈ, Врховног штаба и Националног комитета ослобођења Југославије, значајна војноморска база и центар војно-поморских снага НОВЈ, одакле су копнене и поморске снаге озбиљно угрожавале немачке трупе на Јадранском мору. Са Виса је успостављена и директна веза са савезницима у Италији. Народноослободилачка војска Југославије се припремала за коначно ослобођење целе Југославије.

После Другог заседања АВНОЈ-а, народноослободилачка борба се све снажније развијала у свим крајевима Југославије. Она је постала доминантна снага у Југославији. У првој половини 1944. године у Србији је формирано пет нових дивизија (21, 22, 23, 24. и 25) у две бугарске партизанске бригаде, на Косову једна нова Косовско-метохијска НОУ бригада, у Манедонији три нове манедонске НОУ бригаде и једна НОУ дивизија. Створена је јединствена слободна територија која је обухватала велики део јужне и источне Србије и Манедоније. Ојачале су јединице НОВЈ у Хрватској, где су 6. и 10. корпус дејствовали на правцу Загреб—Београд, у Славонији и централној Хрватској, а 4, 8. и 11. корпус на њеним другим подручјима. У Словенији су 7. и 8. корпус оперисали против јаким немачких и квислиншких непријатељских снага. Други ударни корпус, борећи се у Црној Гори, Санџаку и Херцеговини, оријентисао је своје дејство према Србији и Јадранском мору, док су 3. и 5. корпус оперисали у Босни. Први пролетерски корпус је дејствовао у западној и централној Босни и учествовао у уништењу ваздушног десанта на Дрвар. Затим, водећи жестоке борбе против јаким немачких и квислиншких снага, наступао је из западне Босне у Санџак и Србију. После тешких борби у Босни, северозападном делу Црне Горе и у Санџану, крајем августа и почетком септембра дејствовао је у

Србији. Већ 13. септембра избио је на реку Колубару, ослободио Ваљево, Горњи Милановац, Аранђеловац и Лазаревац, а 2. октобра достигао је линију Топола—Младеновац—Раља—Велика Морава. Код Тополе и Смедеревске Паланке спојио се с јединицама Црвене армије. Дванаести ударни корпус је током јула и августа водио тешке борбе у источној Босни и северозападном делу Црне Горе, одакле је почетком септембра преко Дрине прешао у западну Србију, ослободио Мачву и Посавину и учествовао у београдској операцији. Четници нису имали подршке у српском народу, па су се одржавали као сарадници немачког окупатора, које је он и тада подржавао као колаборационистичке и контрреволуционарне снаге.

Кад је у јуну 1944. отворен Други фронт у Европи, Народноослободилачка војска Југославије имала је 39 дивизија, 12 корпуса и ратну морнарицу, укупно 390.000 бораца, који су били добро наоружани. Велики делови Југославије били су у то време ослобођени.

У септембру 1944. формиран је 13. и 14. корпус у Србији, пет нових дивизија у Македонији, а почетном октобра образован је 15. и 16. корпус у Македонији, док су на Косову и Метохији формиране три нове косовско-метохијске бригаде. Командант 13. корпуса пуковник Љубо Вучковић, политички комесар пуковник Раја Недељковић.

Јединице Црвене армије избиле су на Дунав и у другој половини септембра 1944, код Кладова, састале се са 14. корпусом (командант пуковник Радивоје Јовановић, комесар пуковник Ђуро Лончаревић) НОВЈ. Народноослободилачка војска Југославије имала је тада 50 дивизија, 15 корпуса, ратну морнарицу и 400.000 добро наоружаних бораца.

Под непосредном командом Врховног штаба НОВЈ, крајем септембра 1944. биле су следеће јединице:

— 1. пролетерски корпус, командант генерал-лајтнант Пеко Дапчевић и политички комесар пуковник Мијалко Тодоровић Плави (1. пролетерска, 5. крајишка, 6. личка пролетерска, 17. источnobосанска и 21. српска дивизија) и 12. корпус, командант генерал-мајор Данило Лекић, комесар Стефа Митровић, (11. крајишка, 16. и 36. војвођанска дивизија) у западној Србији и Шумадији;

— 2. ударни корпус, командант генерал-мајор Радован Вукановић и комесар пуковник Војо Николић (3. црногорска, 29. херцеговачка и 37. санџачка ударна дивизија и Приморска оперативна група) у Црној Гори, Санџану и Херцеговини;

— 3. ударни корпус, командант генерал-лајтнант Коста Нађ и комесар пуковник Владо Поповић (27. источnobосанска, 28. славонска и 38. босанска дивизија) у источној Босни и 5. ударни корпус, командант генерал-мајор Славко Родић, комесар пуковник Вељо Стојнић, (4. и 10. крајишка, 39. босанска и 53. средњобосанска дивизија) у западној и централној Босни.

Под командом Главног штаба Србије (командант генерал-лајтнант Ноча Поповић и комесар пуковник Милосав Милосављевић) били су: 13. корпус (22, 24, 46. и 47. српска дивизија) у јужној Србији, 14. корпус (23, 25. и 45. српска дивизија) у источној Србији, 2. пролетерска дивизија јужно од Крушевца и Оперативни штаб за Косово и Метохију са самосталним бригадама и одредима у овој области у јужној Србији.

Под командом Главног штаба Хрватске (командант генерал-лајтнант Иван Гошњак и комесар пуковник Раде Жигић) били су: 6. корпус (12. и 40. славонска дивизија) у Славонији, 10. корпус (32. и 33. хрватска дивизија) у Хрватском загорју, 4. корпус (7. банијска, 8. кордунашка

и 34. хрватска дивизија и Унска оперативна група) на Кордуну, у Банији и делу Славоније, 11. корпус (13. приморско-горанска, 35. лична и 43. истарска дивизија) у Лици, Горском котару, Хрватском приморју и Истри; 8. корпус (9, 19, 20. и 26. далматинска дивизија) у Далмацији и делу западне Босне.

Под командом Главног штаба Словеније (командант генерал-лајтант Франц Розман, комесар пуковник Борис Крајгер) били су: 7. корпус (15. и 18. словеначка дивизија) на подручју Љубљане, 9. корпус (30. и 31. словеначка дивизија) у западном делу Словеније и Словеначком приморју, 4. оперативна зона (14. словеначка дивизија и партизански одреди) у североисточном делу Словеније.

Под командом Главног штаба Македоније (командант генерал-мајор Михаило Апостолски, комесар пуковник Цветко Узуновски) били су: 41, 42, 48. и 49. македонска дивизија у западној Македонији и 50. македонска дивизија у источној Македонији.

Под командом Главног штаба Војводине (командант Аћим Груловић, комесар Стеван Јовичић) биле су бригаде и партизански одреди у Срему, Банату, Бачкој и Барањи.

Под командом Штаба ратне морнарице НОВЈ (командант генерал-мајор Јосип Черни, комесар пуковник Драгиша Ивановић) биле су поморске јединице на Јадранском мору.

Корпус народне одбране Југославије (командант генерал-мајор Јово Вукотић, комесар пуковник Владо Јанић), формиран 15. августа 1944, сачињавала је 1. хрватска дивизија НХОЈ-а и већи број самосталних бригада и батаљона. Задатак му је био одржавање реда у позадини НОВЈ и на слободној територији.

Истовремено, у Југославији су се налазиле 22 немачке дивизије, велики број самосталних пукова и батаљона, јединице ратног ваздухопловства и морнарице, делови пет мађарских дивизија и друге мање мађарске јединице. Окупациона војска царске Бугарске повукла се пред борбеним дејствима Народноослободилачке војске крајем августа и почетком септембра из Југославије у Бугарску.

Спајањем Црвене армије и Народноослободилачке војске Југославије повезао се фронт двеју савезничких армија на југословенском ратишту. Маршал Тито је 18/19. септембра са Виса отпутовао авионом у Крајову, а 21. септембра у Москву, где се састао с маршалом Стаљином и договорио о заједничким операцијама Народноослободилачке војске Југославије и Црвене армије на територији Југославије. У том смислу потписан је 28. септембра 1944, споразум Националног комитета ослобођења Југославије и Врховне команде Црвене армије. Тај споразум објавила је агенција ТАСС, 28. септембра 1944: „Прије неколико дана“, каже се у извештају ТАСС-а, „Совјетска команда — имајући у виду интересе развијања борбених операција против немачких и мађарских трупа у Мађарској — обратила се Националном комитету ослобођења Југославије и Врховном штабу народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије са молбом да даду пристанак на привремен улазак совјетских трупа на југословенску територију која се граничи са Мађарском. Совјетска команда саопштила је том приликом да ће совјетске трупе, пошто изврше своје оперативне задатке, бити повучене из Југославије.“³⁹

Национални комитет ослобођења Југославије дозволио је, дакле, учешће јединица Црвене армије у операцијама на југословенској територији, с тим да ће оне поштовати власт народноослободилачких од-

бора и Националног комитета ослобођења Југославије и да ће се по извршењу борбених задатака повући са територије Југославије. Споразум између Националног комитета ослобођења Југославије и Врховне команде Црвене армије био је врло значајан за координацију операција двеју савезничких армија и за међународни положај нове Југославије. Совјетски Савез је тиме потврдио да признаје Национални комитет ослобођења Југославије као једину и закониту владу нове Југославије.

После тога Народноослободилачка војска Југославије и Црвена армија ослободиле су источне делове Србије, а 11. октобра су почеле заједничку операцију за ослобођење Београда. Успешним дејствима 1. армијске групе (1. пролетерски и 12. ударни корпус) у западној Србији и Шумадији, 13. и 14. корпуса НОВЈ у јужној и источној Србији, и избијањем снага 3. украјинског фронта и делова 2. украјинског фронта на југословенско-румунску и југословенско-бугарску границу, немачке трупе на Балкану нашле су се у врло тешком положају. Београдска операција је вођена од 11. до 22. октобра. У њој је учествовала 1. армијска група (командант генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, политички комесар пуковник Мијалко Тодоровић Плави) састава: 1. пролетерски корпус (1. и 6. пролетерска, 5. крајишка и 21. српска ударна дивизија) и 12. ударни корпус (11. крајишка, 16. и 36. војвођанска и 28. ударна славонска дивизија), и 23. српска ударна дивизија 14. корпуса НОВЈ. Укупна јачина ових снага НОВЈ износила је око 50.000 бораца. Од јединица Црвене армије учествовали су 4. гардијски механизовани корпус (под командом генерала Андреја Жданова), 73. гардијска стрељачка, 236. гардијска стрељачка дивизија, 74. стрељачка дивизија, 233. стрељачка дивизија и делови 109. стрељачке дивизије, 9. мешовити авио-корпус 3. украјинског фронта и Дунавска ратна рена флотила. У овим борбама учествовало је преко 2.000 наоружаних Београђана. Немачке снаге које су се браниле у Београду (уна одбрана) имале су 30.000 војника, 0. тенкова, и 170 топова и минобацача, а са корпусном групом генерала Валтера Штетнера (спољна одбрана) 60.000 војника. Београд је ослобођен, после веома жестоких борби, 20. октобра 1944. године, заједничким напорима и жртвама НОВЈ и Црвене армије. Немци су претрпели губитке од 15.000 погинулих и 9.000 заробљених, НОВЈ око 3.000 погинулих и 4.000 рањених, а јединице Црвене армије око 1.000 погинулих (док је број рањених непознат).

Београд, главни град нове Југославије, постао је одмах седиште Централног комитета КПЈ, Врховног штаба, Националног комитета ослобођења Југославије и Председништва АВНОЈ-а. У Београду је 7. марта 1945. године образована привремена влада **Демократске Федеративне Југославије**, са маршалом Титом на челу, коју су признале: Велика Британија (20. априла), САД (28. априла) и Совјетски Савез (29. априла 1945).

После ослобођења Београда, источних и југоисточних делова Југославије, НОВЈ је на југословенском и европском ратишту повезивала два крила општег савезничког фронта — јужно крило Црвене армије у Мађарској и десно крило англо-америчких трупа у Италији. До краја 1944. године коначно су ослобођене Манедонија, Србија, Црна Гора и већи део Санџана, а танође Далмација и велики делови Босне и Херцеговине. У исто време јединице 24. и 46. дивизије и косовско-метохијске бригаде НОВЈ ослободиле су Косово и Метохију.

Србија је у то време (од септембра 1944. до краја јануара 1945) дала преко 250.000 нових бораца који су укључени у јединице НОВ и ПОЈ.⁴⁰

У Хрватској и Словенији постојале су простране слободне територије, са којих су 4, 6, 7, 8, 9. и 10. корпус НОВЈ нападали јаке немачке и квислиншке снаге. У то време немачка Група армија „Е“ (око 308.000 војника) била је принуђена да се уз тешке борбе и велике губитне повлачи из Грчке и Албаније преко Македоније, Косова, Санџана и Црне Горе према Босни, Хрватској, Словенији и Аустрији. Јединице Народноослободилачке војске Југославије и Црвене армије настављале су заједно операције у Србији и Војводини. Јединице НОВЈ и делови 2. украјинског фронта Црвене армије ослободиле су Банат и Бачку. После ослобођења Београда 64. и 68. стрељачки корпус Црвене армије, са јединицама НОВЈ, учествовао је у коначном ослобођењу Србије све до краја 1944. године. С њима је садејствовало неколико бугарских дивизија, а на Косову и Метохији, У Црној Гори и Санџаку 5. и 6. дивизија Народноослободилачке војске Албаније.

Крајем 1944. године Народноослободилачка војска Југославије имала је преко 500.000 бораца, 17 корпуса, 53. пешадијске дивизије, 7. дивизија ННОЈ-а и 2. ваздухопловне дивизије, Ратну морнарицу, Речну ратну флотилу и већи број мањих партизанских одреда, везивајући на свом ратишту оно 700.000 окупаторских, квислиншких и контрареволуционарних војника.

Ослобођење Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније 1945. године

Врховни штаб НОВ и ПОЈ формирао је 1. јануара 1945. године 1, 2. и 3. армију, а 1. марта — 4. армију. Команданти ових армија били су генерал-лајтнанти Пеко Дапчевић, Коча Поповић, Коста Нађ и Петар Драпшин, а политички комесари пуковници Мијалко Тодоровић Плави, Блажо Ломпар, Бранко Петричевић и Бошко Шињеговић. НОВЈ је 1. марта преименована у Југословенску армију, а Врховни штаб реорганизован у Генералшаб. Југословенска армија имала је 1. јануара 1945. године 650.000 бораца, 53. пешадијске, 2 ваздухопловне и 7 дивизија ННОЈ-а, Ратну морнарицу, Речну ратну флотилу и 17 партизанских одреда, док је немачка војска имала тада 16 дивизија, 4 борбене групе, 18 бригада и 17 самосталних пукова, укупно око 510.000 окупаторских војника. Истовремено, усташке и домобранске, четничке и недићевске, словеначко-домобранске, албанско-балистичке и друге квислиншке и контрареволуционарне снаге бројале су 230.000 наоружаних људи.

Југословенска армија је држала у Југославији стратегијски фронт од Драве и Дунава, преко Срема, Босне и Лике, до Јадранског мора. Истовремено, у позадини немачких и квислиншких снага такође је успешно оперисало шест хрватских и словеначких корпуса Југословенске армије.

2. армија ЈА
15. V 1945.

Штаб армије	3. црногорска ударна дивизија	Инжењеријска бригада
Командат генерал-лајтнант Ноча Поповић, политички комесар пуковник Блажо Ломпар, замјеник команданта генерал-мајор Радован Вунановић и начелник штаба генерал-мајор Љубо Вучновић.	4. крајишка ударна дивизија	приштапске јединице армије — самостални батаљони, дивизиони, чете, болнице и др.
	10. крајишка ударна дивизија	
	23. српска ударна дивизија	
	25. српска ударна дивизија	
	28. славонска ударна дивизија	
	29. босанска ударна дивизија	
	45. српска ударна дивизија	

У саставу дивизија биле су 24 пешадијске и 4 артиљеријске бригаде. Армија је у јануару 1945. имала 60.000, а почетном маја исте године 10.000 бораца, генерала, официра и подофицира. Од 1. јануара до 15. маја 1945. уништила је 30.000 и заборила 36.614 непријатељских војника, подофицира, официра и генерала, запленила 1.763 митраљеза, 244 топа, 180 минобацача и 30 теннова. Армија је у то време имала 19.170 погинулих и рањених бораца и старешина.

Завршне операције за коначно ослобођење целе Југославије почеле су 20. марта и завршиле се 15. маја 1945. године напитулацијом демачких трупа (под командом генерал-пуковника Александра Лера) и остатака усташких, четничких и домобранских снага. У том периоду 4. армија, водећи тешке и успешне операције, ослободила је Лику, Хрватско приморје Ријену, Истру и Словеначко приморје а 1. маја Трст. Прва, 2. и 3. армија прешле су у одлучну офанзиву у Срему, Славонији и Босни. Други, 3. и 5. ударни корпус су 6. априла ослободили Сарајево. Прва армија је 12. априла пробила непријатељеву одбрану у Срему, па су 1, 2. и 3. армија наставиле операције у правцу Заграда, Љубљане и Марибора. Седми и 9. словеначки корпус продри су у долини Соче и ослободили Горицу и Тржич (Монфалцоне). Друга и 1. армија ослободиле су Загреб 8. маја, а 7. корпус са 29. дивизијом Љубљану 8/9. маја 1945. године.

Иако је нацистична Немачка напитулирала на свим фронтима 9. маја, њене трупе у Југославији наставиле су борбе против Југословенске армије до 15. маја 1945, заједно са остацима усташких, четничких и домобранских оружаних формација, када су, у покушају да се пробију у Аустрију и предају англо-америчкој војсци, делимично уништене и коначно заробљене на простору Марибор — Дравоград — Зидани Мост. Тада је Југословенска армија заробила око 3000.000 немачких и нвислиншких војника, запленила 173.662 пушке, 24.454 аутоматска оружја, 1.520 топова, 3.751 камион, 40 авиона и много друге ратне опреме. Заробљена је команда Југоистона, на челу са командантом генералом Лером, а такође и штабови 21, 91. и 97. армијског корпуса. Тим успехом су народи Југославије, после натчовечанских напора, великих људских и материјалних жртава, завршили четворогодишњи народно-ослободилачки и револуционарни рат.

Југословенска армија је тога дана (15. маја 1945) имала: 4 армије, 5 корпуса, 51 пешадијску дивизију, 2 ваздухопловне дивизије, 7

дивизија КНОЈ-а и 15 војних школа. Бројно стање Југословенске армије износила је 800.000 бораца.

Народноослободилачки рат народа и народности Југославије од 1941. до 1945. године, јединствен у поробљеној Европи, озбиљно је угрожавао позиције фашистичких завојевача у Југославији, на целом Балкану и на ратиштима Совјетског Савеза и западних савезника. Вођен у оквиру велике антифашистичке коалиције, ослоњен на ратишта Совјетског Савеза и западних савезника, био је, такође, један од пресудних чинилаца у борби за победу над фашизмом.

Народноослободилачка војска Југославије, сталним борбеним дејствима, на свом југословенском ратишту је везивала 30—55 окупаторских (немачких, италијанских, бугарских и мађарских фашистичких дивизија) и квислиншких и контрареволуционарних дивизија, чија се јачина кретала између 400.000 и 900.000 војника, подофицира и официра. Снаге националне издаје и контрареволуције (усташе, четници, домобрани, недићевци, љотићевци, црногорски сепаратисти, Муслиманска милиција, Бела и Плава гарда, балисти и др.) биле су током рата различите јачине и формације.

НОВ и ПОЈ је од 7. јула до 15. маја 1945. запленила или уништила 4.630 топова, 7.150 минобацача, 13.396 митраљеза, 50.000 пушана, 928 тенкова, 309 авиона, 20.000 моторних возила и у борбама убила 450.000 окупаторских и квислиншких војника.

ЈЕДИНСТВЕНА СЛОБОДНА ТЕРИТОРИЈА У ЈУГОСЛАВИЈИ 1941—1945.

1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
50.000 км ² (1/5)	46.000—80.000 км ² (1/5—2/5)	40.000—130.000 км ² (1/5—1/3)	170.000 км ² (2/3)	255.800 км ²

Однос снага НОВЈ и непријатеља 1941—1945. године

	Армије	Корпуси	Дивизије	Бригаде	Партизански одреди	Самостални батаљони	УКУПНО бораца
1	2	3	4	5	6	7	8
Крај 1941.	—	—	—	1	48	15	80.000
Крај 1942.	—	2	9	37	34	12	150.000
Крај 1943.	—	9	28	101	100	20	300.000
Крај 1944.	1 армијска група	17	61	230	50	7 пукова	500.000
15. V 1945.	4	5	59	242	3	9 пукова	800.000

Југословенска армија је 15. маја 1945. имала: 203 пешадијске, 31 артиљеријску, 5 инжењеријских, 2 тенковске и 1 коњичку бригаду, 50 пешадијских, 2 ваздухопловне и 7 дивизија КНОЈ-а, 5 корпуса, 2 корпусне групе, 4 армије, Ратну морнарицу, Речну ратну флотилу, 15 војних школа.

НОВЈ је у тону рата (1941—1945) на југословенском ратишту везивала 30—35 окупаторских (немачких, италијанских, бугарских и мађарских) дивизија. По снази и улози у рату, она је била четврта оружана снага антифашистичке коалиције у Европи.

Година Број	Бораца НОВЈ	Бројно стање окупаторских војника	Бројно стање квислиншких фор- мација	Укупно
1941. 31. XII	80.000	510.000 Немаца 120.000, Италијана 280.000, Мађара 40.000, Бугара 70.000.	150.000	660.000
1942. 31. XII	150.000	630.000 Немаца 160.000, Италијана 350.000, Бугара 80.000, Мађара 40.000.	300.000	930.000
1943. 31. XII	300.000	530.000 Немаца 400.000, Бугара 90.000, Мађара 40.000.	390.000	920.000
1944. до 500.000	400.000	509.000 Немаца 500.000, осталих 9 000	203.000	712.000
1945. 1. IV (1. V 1945)	800.000	450.000 (1. IV 1945) Немаца 420.000, осталих 30.000	230.000 (1. IV 1945)	680.000

Окупаторске дивизије и самосталне јединице 1941—1945.

Време	Немачке	Италијанске	Мађарске	Бугарске	Укупно	бригада	пукова	баталјона	дивизиона Одреди
Крај 1941.	7	16	2	4	28	5	20	100	11
Крај 1942.	8	19	3	5	35	7	26	103	15
Крај 1943. (1. IX 1948)	24	18	4	8	33	6	34	42	18
Крај 1944.	24	—	5	9	24	8	55	80	10
1. IV 1945.	19	—	—	—	19	7	45	50	4

Људски и материјални губици

Фашистички окупатори и домаћи издајници извршили су многе злочине у Југославији. Они нису штедели ни људе, ни жене, ни децу, ни њихова материјална добра.

Југославија је у другом светском рату имала огромне људске и материјалне губитке. Пред рат је имала 15,800.000 становника. У рату је дала 1,706.000 жртава (10,8% од укупног броја становништва) што износи 34% укупних губитана 18 савезничких земаља (не рачунајући СССР и Пољску). Народноослободилачка војска је имала 305.000 погинулих и 425.000 рањених бораца, што је 25% војних губитана 18 савезничких земаља у рату против нацистичке Немачке и њених савезника у Европи. Непријатељ је имао 450.000 погинулих. У Народноослободилачкој војсци учествовало је око 100.000 жена, од којих је 25.000 погинуло у рату, око 40.000 их је рањено, 2.000 добило официрске чинове и 90.000 Орден народног хероја. Поред тога, у Немачкој се за време рата налазило 253.000 југословенских ратних заробљеника, 276.988 присилно одведених радника и 34.000 интернираца, а у Италији 65.000 ратних заробљеника и 137.000 интернираца. Највише је изгинула омладина између 16. и 21. године, јер је она као основна, највиталнија и најпрогресивнија друштвена снага, чинила 75% борачког и старешинског састава Народноослободилачке војске Југославије и носила главни терет југословенског народноослободилачког рата и револуције.

У рату је погинуло 50.000 чланова КПЈ. Погинули су и истакнути револуционари, организатори и руководиоци НОР-а и револуције: Иван Милутиновић, Раде Кончар, Иво Лола Рибар, Бранко Крсмановић, Драгоје Дудић, Коста Стаменковић, Јосип Краш, Тоне Томшич, Марко Орешковић, Рифат Бурџовић Тршо, Жарко Зрењанин, Младен Стојановић, Кузман Јосифовски, Милинко Кушић, Бајо Седулић, Будо Томовић, Слободан Принцип, Светозар Марковић Тоза, Владимир Перић Валтер, Љубиша Миодраговић, Сава Ковачевић, Ђуро Стругар, Милан Благојевић, Иван Горан Ковачић, Ратко Павловић, Махмут Бушатлија, Жиница Јовановић Шпанац, Желимир Ђурић, Јордан Николов, Владимир Кнежевић Волођа, Франц Розман, Анка Буторац, Момчило Станојловић, Јоаким Раковац, Јелена Ћетковић, Серво Михаљ, Боро Вукмировић, Рамиз Садик, Вукман Крушчић, Рада Миљковић, Миро Попара, Дукица Граховац, Светозар Марковић, Љубиша Миодраговић и многи други.

Комунистичка партија Југославије, и поред тако великих губитана, стално је јачала па је на крају рата имала 140.000 чланова.

Југославија је у рату претрпела огромна разарања и уништења материјалних добара. Према подацима репарационе конференције у Паризу (1946), национални доходак Југославије смањен је за 9,1 милијарду долара и ратна штета процењена на 46,9 милијарди долара, према ценама из 1938. године и према обрачунском курсу 44 динара за 1 амерички долар, што износи 17% од укупних губитана 18 савезничких земаља.

Завршетак рата затенао је Југославију у рушевинама. Срушено је, спаљено или теже оштећено 504.160 стамбених зграда или 20,7% предратног броја зграда, без крова и кућног инвентара остала су 3,3 милиона становника или 20%. Непријатељ је уништио 289.000 сеоских газдинстава са читавим живим и мртвим инвентаром. Посечено је 48,7 милиона кубних метара дрвета и опљачкане огромне залихе обрађеног дрвета.

Непосредним разарањем уништене су скоро две петине целокупне југословенске индустрије. Штета на индустријским постројењима и зградама износи 106 милиона долара. Рударству су нанете велике штете, тако да нема ни једног рудника који није био оштећен.

Саобраћај је такође претрпео велика заразања. Железничке пруге су уништаване специјалним машинама за дизање прагова и шина. Железничке станице и постројења, као и возни парк, били су махом уништени. Уништено је или одвучено 976 и оштећено 465 локомотива, уништено или опљачкано 30.301 вагон а оштећено их је 15.905. Југославија је изгубила 56 од укупно 95 бродова дуге обалне пловидбе, 60 бродова обалне пловидбе. 166 моторних бродова и 1.734 мања пловна објекта. Мања бродоградилшта су потпуно уништена или сасвим оштећена, док су 3 велика бродоградилшта (Сплит, Сушан и Краљевица) оштећени у великом проценту. Цивилно ваздухопловство је претрпело велике штете, сав летачки материјал је изгубљен. Изгубљено је такође 55.748 аутомобила, аутобуса, шпедитерских кола.

За време окупације оштећено је 28.380 км путева и 8.300 км градских улица. Срушено је 13 великих мостова челичне конструкције, разорено 1.685 мањих челичних или бетонских мостова и 1.875 дрвених мостова. Телеграфске и телефонске инсталације оштећене су 30—65%. Од укупно 210 болница тешко је оштећено 179 (од тога 64 потпуно уништено). Од укупно 10.900 школа уништено је 5.398 и оштећено 2.405. Народна библиотека у Београду (једна од најстаријих културних установа у земљи), која је располагала ризницом од око 500.000 свезана, спаљена је. Уништене су такође библиотека Министарства војске, библиотека Народне скупштине и већи број библиотека у мањим градским центрима. У војногеографском институту, у Београду, уништени су и опљачкани сви стручни и научни радови.

Тврђаве из средњег века претворене су највећим делом у зградишта. Манастири, значајни културни и историјски споменици, безобзирно су рушени и скрнављени. Уништене су фреске средњовековних мајстора, манастирске библиотеке, ризнице, преко хиљаду иконостаса и око 3.000 старих икона.

Фашистички окупатори су опљачкали и однели многе документе за проучавање друштвеног развоја народа Југославије. Збирке и предмети музеја од најстаријих времена уметничке слике и галерије највећим делом су опљачкани и однети из измље.

Наоружање и помоћ НОБ-а покретима у суседним земљама и савезничким авијатичарима

Југословенска народноослободилачка борба и револуција била је пример поробљеним народима Европе како се треба борити против фашистичких окупатора и домаћих издајника. Она је имала значајан утицај на покретање, развој, карактер и размер народноослободилачких покрета у суседној Грчкој, Албанији, Италији, Бугарској и другим европским земљама.

На слободној територији Југославије током 1943. и 1944. године од војника бугарске и италијанске окупаторске војске, који су заробљени у борбама или су прешли на страну НОВ и ПОЈ, формиране су бугарске и италијанске партизанске јединице које су се бориле у саставу Народноослободилачке војске Југославије и уживале свестрану подршку народа Југославије. Формиране су 4 италијанске дивизије, 3

бугарске и једна француска бригада, 6 совјетских и 4 аустријска партизанска батаљона. У НОВЈ је било и мањих јединица (водова и чета) припадника страних националности.

Народноослободилачка војска Југославије је свесрдно прихватала и спасила око 3.800 британских и америчких авијатичара који су се за време борбених летова над Европом принудно спустили на југословенско земљиште.

Многи Југословени (политички и економски емигранти, затвореници, интернирци и ратни заробљеници) борили су се против фашистичких агресора у Совјетском Савезу, Француској, Италији, Грчкој, Норвешкој, Албанији, Пољској, Чехословачкој и у другим окупираним земљама Европе.

НОВЈ је највећу количину совјетског оружја и средстава примила непосредно после свога спајања са Црвеном армијом. Од Југословена затечених у Совјетском Савезу и тамо по договору посланих, формирана је, поред Тенковске бригаде, и једна пешадијска бригада.

Народноослободилачка војска је знатно побољшала сопствено наоружање. Плен је био први извор наоружања, а допунски била је помоћ од савезника.

Ову помоћ она је примила, у највећој маси, у лето и у јесен 1944. године, и то:

— од англо америчких савезника — 388 пољских топова разних калибара, 1.256 противтенковских пушана, 15.837 пушкомитраљеза и митраљеза, 2.684 разна минобацача, 107 тенкова, 132 противавионска митраљеза, 41.443 машинске пушке, 137.092 пушке, 1.626 пиштоља, 61 авион, и

— од Совјетског Савеза — 895 топова разних калибара, 65 тенкова, 3.364 минобацача, 3.797 противтенковских пушана, 170 противавионских топова, 512 противавионских митраљеза, 68.423 пушкомитраљеза, митраљеза и машинске пушке, 96.515 пушана, 20.528 пиштоља, 490 авиона.

Народноослободилачка војска добила је с обеју страна и средства за побољшање опреме јединица везе, санитета, интендантуре. Дошли су и санитетски стручњаци да лече рањене и болесне партизанске борце и старешине.

У наоружању Народноослободилачке војске било је оружја разног порекла. У устанку је било пушана још из првог светског рата, чак и старијих, потом заплењеног италијанског и немачког оружја, напослетку англо-америчког и совјетског оружја, у знатној мери југословенског лаког оружја предратне производње. Своје наоружавање и проружавање обављала је Народноослободилачка војска Југославије током борбе, углавном врло успешно и врло брзо.

Као што се из изложеног види, народи и народности Југославије, под руководством Комунистичке партије Југославије, у четворогодишњем народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији победили су фашистичке окупаторе и домаће издајнике, ослободили своју земљу и створили нову Југославију као независну и социјалистичку југословенску заједницу равноправних народа и народности.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Јосип Броз Тито, ТИТО (Говори и чланци), књ. I, Напријед, Загреб, 1959, стр. 267.
- ² Документи Централних органа КПЈ 1941—1945, Архив Централног комитета СКЈ, том II, књ. 1, док. бр. 1.
- ³ **Пети конгрес КПЈ**, Култура, Београд, 1949., Јосип Броз Тито, Политички извештај на V конгресу КПЈ, стр. 63.
- ⁴ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том II, Војноисторијски институт, Београд, 1949 (Билтен Главног штаба НОПОЈ, бр. 1, 10. августа 1941). (Даље: Зборник НОР-а).
- ⁵ Група аутора (пуковник Секула Јоксимовић и др.), **Народноослободилачка војска Југославије**, VII, Београд, 1982, стр. 23.
- ⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 1, док. бр. 6, 34, 42, 48.
- ^{6а} Тито, Сабрана дјела, књ. 7, Београд, 1979, стр. 93—94.
- ⁷ Тито, **Путеви наше побједе**, Политичка управа ЈНА, Војна штампарија, Сплит, 1975, стр. 194.
- ⁸ Тито, V конгрес КПЈ, стр. 75, Тито, Сабрана дјела, књ. 7, Београд, 1979, стр. 131—132, (Титов телеграм Извршном комитету Коминтерне, 13. IX 1941).
- ⁹ Исто.
- ¹⁰ Зборник НОР-а, том I, књ. 1, док. бр. 158, 159, 173.
- ¹¹ Зборник НОР-а, том XIII, књ. 1, док. бр. 97; том III, књ. 4, док. бр. 205.
- ¹² Зборник НОР-а, том III, књ. 4, док. бр. 188.
- ¹³ Репарациона комисија при влади ФНРЈ, **Људске и материјалне жртве Југославије у ратном напору 1941—1945**, стр. 8.
- ¹⁴ Тито, V конгрес КПЈ, стр. 84—85.
- ¹⁵ **Дневник грофа Галеаца Ћана**, Загреб, 1948, стр. 261.
- ¹⁶ Тито, **Путеви наше победе**, стр. 197—198.
- ¹⁷ **Правда**, 7. марта 1944. Он је већ 1942. говорио: „Пламен партизанског рата обухватио је читаву Југославију“ (Билтен ВШ НОП и ПОЈ, јун —август 1942).
- ¹⁸ **Борба**, 13. новембра 1941, бр. 13.
- ^{18а} Говор на првом заседању Генералне скупштине ОУН (Питање спољне политике, Београд, 1948).
- ¹⁹ Зборник НОР-а, том III, књ. 1, док. бр. 190.
- ²⁰ Др Јован Марјановић, **Тајна и јавна сарадња четника и окупатора** (документи), Архивски преглед, Београд, 1976; Зборник НОР-а, том XIV, књ. 1, 2 и 3; Ј. Марјановић, **Дража Михајловић између Британаца и Немаца**, књ. I, Загреб—Београд, 1979.
- ²¹ **Рудо**, Споменица поводом 30-годишњице Прве пролетерске бригаде, Међурејубличке заједнице за културну просветну делатност у Пљевљима, 1971, стр. 144—145.
- ²² Команданти ових бригада били су Коча Поповић, Љубодраг Ђурић, Владимир Кнежевић Волођа, Пеко Дапчевић и Сава Ковачевић, политички комесари Филип Кљајић—Фића, Милинко Кушић, Велимир Јакић, Митар Бакић и Радомир Бабић, заменици комесара (партијски руководиоци) Мијалко Тодоровић Плави, Спасенија Цана Бабовић, Рифат Бурџовић Трша, Бошко Ђуришковић и Блажо Јовановић.
- ²³ Тито, књ. I, стр. 200.
- ²⁴ Јосип Броз Тито, **Стварање и развој Југословенске народне армије**, Главна политичка управа ЈА, 1949, стр. 165; и V конгрес КПЈ, стр. 106—107.
- ²⁵ **Први команданти и политички комесари ових дивизија били су: Коча Поповић, Пеко Дапчевић, Перо Ђетковић, Шоша Мажар, Славко Родић, Срећко Манола, па Ђоко Јованић, Владо Ђетковић, Павле Јакшић, Петар Драшћин и политички комесари Филип Кљајић, Митар Бакић, Радомир Бабић, Милинко Кушић, Илија Дошен, Раде Жигић, Артур Туркулин, Ђуро Кладарин и Јефто Шашић. Командант I. босанског корпуса Коста Нађ, политички комесар Осаман Карабеговић, а командант I. хрватског корпуса Иван Гошњак и политички комесар Већеслав Хољевац.**
- ²⁶ Тито, Војна дјела, књ. I, стр. 128—129.
- ²⁷ Зборник НОР-а, том IV, књ. 10. док. бр. 85.

- ²⁸ Зборник НОР-а, том II, књ. 1 (Билтен ВШ НОВ ПОЈ, септембар-октобар—новембар); Архив ВЈЈ (Фонд 6. личке пролетерске, 7. банијске и 8. кордунашке дивизије и 1. хрватског корпуса НОВ и ПОЈ); Зборник НОР-а, том IV, књ. 9, стр. 14—15; том IV, књ. 19, стр. 20, АВиИ, к. 105, рег. бр. 4/1, к. 812, рег. бр. 3/2, 42/2.
- ²⁹ Зборник НОР-а, том II, књ. 11, док. бр. 5, стр. 402.
- ³⁰ Пре тога још у новембру 1942, Хитлер је на састанку с генералом Лером и Антом Павелићем, у свом Главном стану у Виници, разматрао мере за угушење устанка у Хрватској, Босни, Херцеговини и Војводини.
- ³¹ Људске и материјалне жртве Југославије у ратном вихору 1941—1945 репарациона комисија ФНРЈ, стр. 7.
- ³² Исто.
- ³³ Команданти ових дивизија били су Коча Поповић, Пеко Дапчевић, Перо Ђетковић, Павле Јакшић и Вицко Крстуловић, политички комесари Филип Кљајић, Митар Бакић, Радомир Бабић, Ђуро Кладарин и Иван Кукоч.
- ³⁴ Тито, књ. I, стр. 144.
- ³⁵ Архив ВИИ, филм бр. 5, бр. 1422.
- ³⁶ Указ предсједника ФНРЈ маршала Тита о одликовању ових 16 бригада на Сутјесци, О. бр. 49 од 3. VII 1958.
- ³⁷ Зборник НОР-а, том II, књ. 11, док. бр. 6—29, стр. 406—493.
- ³⁸ Архив ВИИ, к. 70-А, бр. рег. 1/2а; Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945; II књ; II издање, ВИИ, Београд, 1965, стр. 11.
- ³⁹ Пети конгрес КПЈ, стр. 120.
- ⁴⁰ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1963, стр. 451; Оснивачки конгрес КП Србије, Београд, стр. 35; Србија у рату и револуцији, Београд, 1970.

ВКЛАД ЮГОСЛАВИИ В ПОБЕДУ НАД ФАШИЗМОМ

Резюме

Автор осветил роль Югославии партизанских отрядов, свободной во Второй мировой войне и ее территории, Народно-освободительный вклад в победу великой антифашистской коалиции над фашистско-империалистической агрессией и суровой оккупантской тиранией во главе с гитлеровской Германией.

Автор констатирует, что антифашистская коалиция являлась создателем победы и что Красная армия победила самые многочисленные и самые элитные силы нацистской Германии и ее союзников и сателлитов.

В первой части работы говорится о фашистской агрессии на Югославию, о вооруженном восстании народов Югославии против немецких, итальянских, болгарских и венгерских оккупаторов, о положении на югославском секторе войны в период московской битвы и фашистских успехов на советско-немецком и западном фронтах, о создании многочисленных

партизанских отрядов, свободной территории, Народно-освободительных отрядов и силах оккупатора, направленных на подавление восстания в Югославии.

В других частях охвачено создание Народно-освободительной армии Югославии, говорится о решениях АВНОЮ, показаны на Неретве и Сутеске, рассматриваются соглашения Тито-Сталин, участие Красной армии в операциях на территории Югославии и цикл операций НОАЮ в ее освобождении.

В заключительной части говорится об огромных человеческих и материальных усилиях и жертвах народов Югославии в борьбе за победу их Народно-освободительной и социалистической революции и о руководящей роли КПЮ в 1941-1945 годах.

Богдан Гледович.